

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET
PREDDIPLOMSKI DVOPREDMETNI STUDIJ HRVATSKOG JEZIKA I
KNJIŽEVNOSTI I INFORMATIKE
(Odsjek za kroatistiku)

ZAVRŠNI RAD

Ime i prezime pristupnice: Ana Marija Antunović

JMBAG: 0009065213

TEMA ZAVRŠNOG RADA: O jeziku misnoga priručnika *Red mise s narodom na staroslavenskom jeziku* iz 2012.

MENTORICA: izv. dr. sc. Sanja Zubčić

Rijeka, rujan 2017.

IZJAVA I ZAHVALA

Izjavljujem da sam završni rad izradila samostalno, koristeći se vlastitim znanjem, literaturom i provedenom analizom nad predlošcima i tekstovima.

U radu mi je savjetima i uputama pomogla mentorica završnog rada izv. prof. dr. sc. Sanja Zubčić kojoj iskreno zahvaljujem na pomoći i prihvaćenom mentorstvu.

Na odličnoj suradnji, savjetima i zalaganjem oko pronalaska literature za ovaj završni rad zahvaljujem i župi sv. Ćirilila i Metoda u Rijeci na čelu sa župnikom vlč. Sinišom Vujčićem koji mi je ustupio Predložak prema kojemu se u toj župi još i danas služi misa na staroslavenskom jeziku jedanput godišnje, časnim sestrama Križaricama, povjereniku za sveučilišni pastoral i mlade vlč. Velimiru Martinoviću, rektoru katedrale sv. Vida u Rijeci i biskupskom vikaru mons. Matiji Matičiću, župi Uznesenja Blažene Djevice Marije u Rijeci i župniku mons. vlč. Sanjinu Francetiću na ustupanju župnog misala, te knjižnici Katoličko-bogoslovnog fakulteta u Rijeci i Gradskoj knjižnici Rijeka.

Ovakav primjer Priručnika prema kojem sam provela ovo istraživanje sastavio je i pok. Darko Deković za misu slavlenu 20. svibnja 2007. u Kastvu na dan sv. Jelene Križarice. Sličan je bio i u Žminju što nam pokazuje dugu tradiciju ovakvih priručnika.

Student:

Ana Marija Antunović

(potpis studenta)

SADRŽAJ

IZJAVA I ZAHVALA	2
1. UVOD	4
2. Metodologija	6
3. Jezik.....	7
3.1. Staroslavenski jezik.....	7
3.2. Staroslavenski jezik u Hrvata	9
4. Tiskanje liturgijskih knjiga u Hrvatskoj	11
5. Misal i povijest hrvatskih misala.....	12
5.1. Dragutin Antun Parčić.....	13
5.2. Josip Vajs	14
5.3. Razlike između misala tiskanih na suvremenom jeziku i Vajsova misala	16
6. Euharistija.....	18
6.1. Usporedna tekstološka analiza odabranih tekstova	19
6.1.1 Kyrie (Gospodine).....	19
6.1.2. Gloria (Slava)	20
6.1.3. Credo (Vjervanje).....	21
6.1.4. Sanctus (Svet).....	24
6.1.5. Pater noster (Očenaš).....	25
6.1.6. Agnus Dei (Jaganjče Božji).....	26
6.2. Zaključak o jezičnim razlikama između Vajsova misala i istraženog Priručnika	27
7. Služenje mise na staroslavenskome jeziku u Rijeci	29
8. ZAKLJUČAK	31
9. LITERATURA	33
10. Prilozi	37
11. Popis korištenih slika.....	44

1. UVOD

Da je jezik važan čimbenik ljudskoga života odgovara nam pitanje: „Što da nema jezika?“ Kako bi ljudi tada komunicirali, dogovarali poslove, izmjenjivali informacije? Za razliku od drugih živih bića na zemlji, ljudima je dana mogućnost verbalne komunikacije u kojoj ljudi mogu riječima izražavati svoje misli, osjećaje i razmišljanja. Kada objašnjavamo riječ *jezik* potrebne su nam riječi, potrebno nam je nešto čime bi objasnili tu riječ. Svaki narod koji ima svoj jezik ima i povijest svoga jezika. Tako i Hrvati.

Jezik je apstraktan sustav znakova i pravila po kojima se ti znakovi kombiniraju. Dio je čovjekova života i služi nam za komunikaciju s drugim osobama.

Vraćanjem u prošlost hrvatskoga jezika dotaknut ću se njegovog ishodišnog jezika te objasniti kontekst u kojemu je nastao. Dotaknut ću se liturgije i liturgijskih knjiga koji su važni za očuvanje jezika u 11. st. kada bilježimo početke hrvatskoga jezika i zadržati se na tom dijelu.

Liturgija i kršćanstvo imali su veliku ulogu u očuvanju jezika, ali i razvoja jezika. Dok u liturgiju nije uveden staroslavenski jezik, misa se služila na latinskom jeziku jer se smatralo da se misiti smije samo na trima jezicima koja su bila dozvoljena: hebrejskom, grčkom i latinskom. Pojavom staroslavenskog dolazi do bitnih promjena i u katoličanstvu, ali i u narodu jer narod ima priliku biti na misi koja je njima razumljiva. Vodile su se velike borbe oko prihvaćanja staroslavenskoga jezika i njegovog uvođenja u Crkvu. U tom kontekstu nastaju misali i drugi liturgijski priručnici su služili toj svrsi – služenje mise na staroslavenskom jeziku što je istovremeno značilo razvoj i širenje hrvatskoga jezika. Danas se u Republici Hrvatskoj liturgija odvija na hrvatskom standardnom jeziku kao i na narodnim jezicima kao dio kulturne tradicije i dijelovima Hrvatske, osobito kod nas na kvarnerskom području gdje je bila jaka glagoljaška komponenta. U spomen na tu tradiciju i dan danas o određenim danima liturgija se slavi na staroslavenskom jeziku. Najčešće je to na spomendan svete braće Ćirila i Metoda (5. srpnja) ili kada pojedine crkve imaju staroslavensku tradiciju pa se u spomen na to obilježavaju neki važni događaji (kada je uveden staroslavenski jezik u bogoslužje te crkve, kada je završilo služenje bogoslužja na staroslavenskom i sl.). Prema Josipu Tandariću (Hrvatsko crkvenoslavenski jezik, 1993) *U crkvi se bogoslužje na*

hrvatskome crkvenoslavenskom jeziku obavlja jedino u rijetkim, svečanim prigodama, samo kao čuvanje i obilježavanje tradicije.

2. Metodologija

Osnovni cilj završnog rada bit će utvrditi kakvim se tipom hrvatskoga crkvenoslavenskoga jezika danas slave one mise koje se obično nazivaju *staroslavenskima*. Kako bismo to utvrdili preuzela sam Priručnik za analizu *Red mise s narodom na staroslavenskom jeziku* koji je napravljen povodom obilježavanja 600. obljetnice spomena imena grada Crikvenice u službenom dokumentu. Priručnik za slavljenje mise na staroslavenskom jeziku tog dana obilježavanja obljetnice sastavili su mons. Dinko Popović i Emili Ilić, mag. teologije. Priručnik je tiskan i po potrebi se koristi u liturgijskim slavljinama. Osim njega postoji priručnik kojeg je Kongregacija za disciplinu sakramenata i sveto bogoštovlje 1974. ustupila tadašnjem kardinalu Franju Kuhariću (pogledaj *Slika 14.*). Priručnik koji je korišten za istraživanje u ovom radu preuzet je u župi sv. Ćirila i Metoda u Rijeci jer se prema njemu misi svake godine na spomendan sv. Ćirila i Metoda.

Pošla sam od teze da je Priručnik sastavljen po uzoru na Parčičev glagoljski misal i Vajsov misal koji je transliterirana inačica Parčičeva. Kako bi utvrdila sličnosti i odstupanja, pristupila sam komparativnoj tekstološkoj analizi donoseći u tablicama usporedne tekstove prema određenim dijelovima mise. Nisam uzela sve dijelove, već odabrane, frekventne nepromjenjive dijelove mise. Vajsov misal, pravim imenom *RIMSKI MISAL SLOVĚNSKIM JEZIKOM PRĚSV. G. N. URBANA PAPI VIII POVELĚNJEM IZDAN (MISSALE ROMANUM SLAVONICO IDIOMATE EX DECRETO SACROSANCTI CONCILII TRIDENTINI)* iz 1927. godine dobila sam na korištenje od župnika vlč. Siniše Vujčića iz župe sv. Ćirila i Metoda u Rijeci.

U ovom završnom radu popisivala sam razlike. Budući da je to završna radnja nisam se uplitala u samu jezičnu analizu pa to ostaje materijal za potencijalnu diplomsku radnju.

Prije analize i usporedbe navedenih dijelova mise, upoznat ćemo se s terminima kao što su staroslavenski jezik te objasniti povijesni kontekst nastanka tog jezika. Na kraju rada, u poglavlju Prilozi, priložit ću slikovne sadržaje koji će pomoći pri čitanju i razumijevanju rada.

3. Jezik

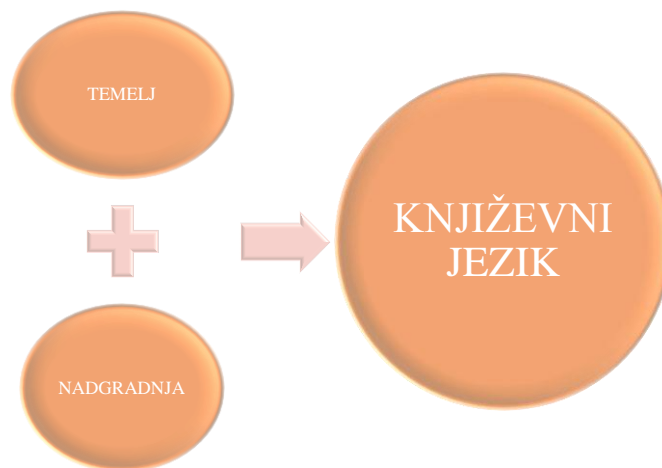
U životu, čovjek ima potrebu komunicirati s drugima. Komunikacija može biti verbalna i neverbalna. Čovjek verbalno komunicira jezikom, a to je apstraktan sustav znakova i pravila po kojima se ti znakovi kombiniraju. Hrvatski jezik kao takav nije uvijek bio u ovakvoj formi kako ga danas govorimo i kako se njime služimo. Vraćajući se u prošlost, vidjet ćemo da je dugo trebalo našem jeziku da se oblikuje jer je ovo samo jedna od faza u njegovu razvoju. Vraćajući se na početke staroslavenskoga jezika upoznat ćemo se i s razvojem hrvatskoga jezika.

3.1. Staroslavenski jezik

Staroslavenski jezik je najstariji književni jezik Slavena. To je prvi slavenski književni jezik kojeg su stvorila braća sv. Ćiril i Metod i koji je zapisan. Oni su prevodili Bibliju i liturgijske tekstove na taj jezik želeći drugima omogućiti služenje liturgije na jeziku koji je narodu razumljiv. Mnogi istraživači koriste razne termine definirajući taj jezik pa se među njima koriste i nazivi kao što su *starobugarski*, *staromakedonski*, *starocrkvenoslavenski*, *općeslavenski* i *crkvenoslavenski jezi*. Kako bi znali razlikovati termine, objasnit ćemo svaki sinonim tog termina.

Kada govorimo o počecima onda se spominjemo *praslavenskog jezika* koji je ishodišni jezik svim slavenskim jezicima. Taj jezik nije zabilježen, ali o njegovu postojanju svjedoče razna znanstvena istraživanja.

Da bi se stvorio književni jezik, potreban mu je **temelj i nadgradnja**.

Grafički prikaz 1. Sastav jezika kao književnoga (prema Damjanović S., Slovo iskona, str. 27)

Temelj budućem jeziku (staroslavenskom) bio je južnomakedonski idiom iz okolice Soluna. Osim temelja, novom jeziku je bila potrebna i nadgradnja (pravopis, norma, pismo...). Ta je nadgradnja novom jeziku bila *općeslavenska*, u sebi je sadržavala pretežno južnoslavenske elemente južnomakedonskog, ali i elemente jezika koji su bili u neposrednom dodiru s njima.

Također, navode se termini *starocrkvenoslavenski* i *crkvenoslavenski*¹. Njihovi nazivi upućuju na funkciju što znači da su namijenjeni crkvenoj upotrebi, ali kako je bio i književni jezik upotrebljavao se i u drugim funkcionalnim područjima.

Najčešće upotrebljavani naziv je *staroslavenski* i definira ga se kao nacionalnim jezikom slavenskoga književnoga srednjovjekovlja. Temelj za razvoj drugih slavenskih jezika je praslavenski.

Kako bi opismenio Slavene i stvorio im jedinstveni jezik i identitet, knez Velike Moravske, Rastislav traži od bizantskog cara Mihajla da mu pošalje učenike koji bi se prihvatili takvog posla. Car mu šalje dvojicu najboljih učenika, braću Ćirila i Metoda² koji će opismeniti Slavene, razviti taj narod i dati im identitet. Oni stvaraju slavensko pismo – glagoljicu (o njoj će biti pisano u nastavku) i jezik. Prevođeci veliki broj biblijskih tekstova, braća su došla u Veliku Moravsku i oko sebe okupila učenike koji su im pomogli prevoditi literaturu³ na staroslavenski jezik. Staroslavenski u početku nije bio priznat jezik. Braća dolaze u Rim na poziv pape. Kako je Ćiril⁴ bio dobar govornik i polemičar, svojim govorom i

¹ Damjanović, S. (2004.) Slovo iskona, str. 27. – 30.

² Postoji termin Sveta braća, a odnosi se na Ćirila i Metoda

³ Sveukupnost pisanih djela, spomenika jednog kulturnog kruga

⁴ Slovo (1969) br. 17. 18. – 19. Petrović I. Literatura o Ćirilu i Metodiju prilikom 1100. jubileja slavenske pismenosti. Zagreb. str. 136 – 188. 233 – 382.

navodima iz Svetog pisma uspio je uvjeriti papu da to što čine je na dobrobit svih (usp. Damjanović S., *Ne dišemo li zrak svi jednako?*). Papa ih blagoslivlja i dozvoljava im je prevođenje literature i služenje euharistije na staroslavenskome jeziku. Priznanjem i prihvaćanjem staroslavenskog jezika od strane Crkve, učenici i sljedbenici Ćirila i Metoda dobili su odobrenje za daljnje djelovanje te će se raspršiti po europskom tlu, točnije po jugoistočnom dijelu Europe i tako donijeti staroslavenski jezik u druge zemlje.

U takvim okolnostima nastajanja i širenja staroslavenskoga jezika, pitamo se što je s hrvatskim područjem i našim jezikom.

3.2. Staroslavenski jezik u Hrvata

Kako je staroslavenski jezik postao književnim jezikom, došao je u doticaj s s drugim slavenskim narodima. Na širokom slavenskom prostoru stupao je u žive odnose sa staroslavenskim govornim, kasnije i pisanim jezičnim idiomima što je rezultiralo miješanje jezičnih elemenata. Od 12. stoljeća pišu se tekstovi na redakcijama i recenzijama staroslavenskog jezika pa tako i kod nas u Hrvatskoj. Staroslavenski jezik je do nas stigao najvjerojatnije preko Metodovih učenika⁵ koji su nastavili širiti jezik nakon smrti Ćirila i Metoda. U dodiru staroslavenskog jezika s hrvatskim jezikom nastaje hrvatska redakcija staroslavenskog jezika koja se javlja od druge polovice 11. stoljeća.

Staroslavenski liturgijski tekstovi u Hrvatskoj su najčešće pisani glagoljicom. Glagoljica⁶ je slavensko pismo koje je sastavio mlađi od solunske braće, Konstantin-Ćiril⁷ (ta pretpostavka je najprihvaćenija), a ime je dobila prema glagolu *glagolati* što znači *govoriti*. Naziv glagoljice je nastao na hrvatskom području. Postoje neke teze i oko postanka glagoljice zato neki tvrde da je glagoljica starija i da ju nije sastavio Ćiril (gotska teza, jeronimska teorija⁸ i dr.).

Postoje dva tipa glagoljice: obla i uglata. Marija Čunčić postavlja tezu o postojanju i trećeg tipa, trokutaste glagoljice u svojoj knjizi *Oči od sunca, misal od oblaka* za koju pojedini

⁵ Damjanović, S. (2004.) Slovo iskona. str. 39 – 41.

⁶ Enciklopedija Jugoslavije. (1986) br.4. E-Hrv. Jugoslavenski i leksikografski zavod „Miroslav Krleža“. Zagreb. str. 391.

⁷ Ćiril je ime koje si je Konstantin izabrao kad se zaređio u Rimu.

⁸ Pitanjem oko geneze i postanka glagoljice bavili su se mnogi autori. Profesor Damjanović u čitanci *Slovo iskona* spominje nekoliko njih među kojima stoje ove teze. Autori koji su se bavili istraživanjem glagoljice navode da postoje teorije oko postanka glagoljice, ali većinom prihvaćaju teoriju o Ćirilovu autorstvu.

autori smatraju da je preteča ovim dvama tipovima, ali ta tvrdnja nije općeprihvaćena. Smatra se da su slova glagoljice nastala prema krugu s osam isječaka koji tvori oblik rozete (Nazor A.). Slova su oblikovana prema kršćanskim simbolima⁹, a to su križ (simbol otkupljenja), krug (simbol vječnosti) i trokut (jednakostranični trokut – simbol Presvetog Trojstva). Slova imaju brojčanu vrijednost i po abecednom redu tvore akrostih¹⁰.

„Ja slovo znajući govorim: dobro je živjeti na zemlji. Kako ljudi mislite da je on naš mir.

Budite tvrdi u vjeri.“¹¹

Osim liturgijskih knjiga, glagoljicom i hrvatskim jezikom pisani su književni i pravni tekstovi (apokrifi, statuti, zakoni, urbari, matrikule, redovničke regule, razvodi, matične knjige rođenih, vjenčanih i umrlih...).

Glagoljica se od 16. stoljeća sve rjeđe rabila. Krajem 19. st. bio je pokušaj obnavljanja glagoljaške tradicije, ali to nije uspjelo.

⁹ Damjanvić, S. (2004.) Slovo iskona, str. 56.

¹⁰ Poredana kao po abecedi tvore rečenicu. Svako slovo znači jednu riječ. Isto je i s brojevima – svako slovo označava jedan broj, npr. азъ (a) = 1 (Nazor A.).

¹¹ Nazor, A. (2008.) „Ja slovo znajući govorim...“ Knjiga o hrvatskoj glagoljici, str. 14.

4. Tiskanje liturgijskih knjiga u Hrvatskoj

Istodobno s pojavom europskog tiskarstva¹², javlja se tiskarstvo i u Hrvata tako da su se na našim prostorima liturgijske knjige tiskale od 15. stoljeća. Tu pojavu vežemo uz tiskanje prvog *Misala po zakonu rimskoga dvora* iz 1483¹³. ili kako ga neki nazivaju *Prvotisak*. Taj misal je prva hrvatska tiskana knjiga i prva knjiga u Europi koja nije otisnuta latinicom. Mjesto njegova tiskanja nije sasvim utvrđeno i za njega postoji nekoliko teza. U svom znanstvenom radu *Matični kalendar i dvije značajne obljetnice* u Senjskom zborniku (br. 29, Senj, 2002), Julije Derossi govori o tiskanju Prvotisaka te spominje mišljenje da je tiskan u Kosinju (Lika) – tiskari koja je djelovala prije Krbavske bitke i koja je tiskala knjige *prvi puta na hrvatskoj zemlji* (Lopašić R.), dok prevladava mišljenje da je to ipak bilo u Senju, Veneciji ili drugim mjestima. Sporna su pitanja oko mjesta jer nema naslovne stranice, a datum tiskanja je poznat po navodu u kolofonu¹⁴.

Nakon Kosinja, spominje se Senjska tiskara koja je prva tiskara za koju se dokazalo da je djelovala na području Hrvatske. U njoj je od 1494. do 1508. tiskano najmanje sedam knjiga među kojima je i *Misal iz 1494. godine*. Knjiga Anice Nazor *Knjiga o hrvatskoj glagoljici – Ja slovo znajući govorim* (2008) donosi o svakoj tiskari opširan životopis pa tako navodi važne podatke među kojima je podatak da Senjani u doba djelovanja tiskare svoj jezik nazivaju hrvatskim, a sebe Hrvatima.

Kao zadnju od tiskara koje će biti spomenute u ovom radu je i tiskara u Rijeci koju je 1530. osnovao Šimun Kožić Benja. Tiskara je djelovala šest mjeseci (1530./1531.) i za vrijeme svoga rada u njoj je tiskano šest glagoljskih knjiga. Kasniji misali (od 1628. do 1791.¹⁵, poput Modrušaninova, Levakovičeva, Parčićeva i Vajsova misala) tiskali su se u Rimu.

Tiskare su ostavile važan trag i doprinos našoj kulturnog baštini ostavivši nam tiskane knjige koje se i danas čuvaju i koje su uspomena na ta razdoblja.

¹² Tiskarstvo se u Europi pojavilo u 15.st. zahvaljujući Johannu Gutenbergu koji je izumio tiskarski stroj.

¹³ Točnije 22. veljače 1483.; potvrđuje i Stjepan Damjanović u knjizi *Hrvatsko književno srednjovjekovlje*, str. 7.

¹⁴ Kolofon - povijesna bilješka na posljednjoj stranici rukopisa ili stare tiskane knjige, s imenom autora, izdavača, tiskara i dr.

¹⁵ Nazor, A.(2008.) *Knjiga o hrvatskoj glagoljici*, str. 19.

5. Misal i povijest hrvatskih misala

U prethodnim poglavljima upoznali smo staroslavenski jezik, glagoljicu, tiskare i knjige koje su se tiskale. Knjige koje su se tiskale u tiskarama su brevijari, korizmenjaci, mirakuli, psaltiri, knjižice, rituali/obrednici.

Najvažnija liturgijska knjiga Katoličke crkve je misal i ne iznenađuje nas njegova važnost i prednost u tiskanju i izdavanju. U njemu se nalaze tekstovi koji se čitaju na misi, ali i upute za pojedine obrede.

Misal¹⁶ je katolička liturgijska knjiga koja sadržava pjesme, molitve, čitanja i pravila za izvođenje obreda. To je prva tiskana knjiga glagoljaša. U srednjem vijeku nije bilo misala, a dijelovi mise bili su podijeljeni u nekoliko knjiga (lekcionar, sakramentarij...)¹⁷. Od 10. st. te knjige se skupljaju i stavljaju u jednu koja čini današnji potpuni misal¹⁸. U 13. st. među franjevačkim redovima javlja se *Misal rimske kurije* kojeg su širili i predstavljali drugima. Na Tridentском saboru (1545.), važnom za Katoličku crkvu, odlučivalo se i o misalima, tj. da se dokine njegova raznolikost i da se napravi jedan, jedinstveni misal kojim će se služiti svi svećenici, biskupi i kardinali Katoličke crkve. To je i učinjeno te se objavljuje novi tip misala, *Misal po zakonu rimskoga dvora* što znači da je Rimski misal napisan latinicom i da je izvorni misal, ali kako bi ostali narodi koji ne znaju latinski mogli imati liturgijsko slavlje, on je preveden na različite jezike. Zato naslovna strana svakoga misala pisanog glagoljicom počinje tim riječima kako bi se znao koji je izvorni. Današnji misali nemaju ovu uvodnu rečenicu, nego samo naslov *Rimski misal*, nakladu, godinu tiskanja i izdanje. Prva hrvatska tiskana knjiga je misal – glagoljski prvotisk¹⁹ iz 1483. godine o kojemu je već pisano u ovom radu.

Nakon Prvotiska (1483.) i Senjskog misala, u Riječkoj tiskari Šimun Kožić Benja 1531. godine tiska misal. Sto godina nakon njega počinje istočnoslavenizacija: Levaković – Karaman koja nije prihvaćena pa na kraju imamo Parčića koji se vraća hrvatsko crkvenoslavenskoj osnovici. Najpoznatiji hrvatski rukopisni misali su: *Misal kneza Novaka* (1368.), *Misal Hrvoja Vukčića Hrvatinića* (1404.), *Berlinski misal* (1402.), *I. I II. Vrbnički misal* (1456., 1462.), *Newyorški misal* (15. st.)...

¹⁶ Badurina, A. (1979.) Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, Kršćanska sadašnjost, Institut za povijest umjetnosti. str. 405.

¹⁷ Prema <http://tradicionalnamisa.com/kratka-povijest-rimske-mise/> (1. rujna 2016.)

¹⁸ Lat. Missale plenum – potpuni misal

¹⁹ Bratulić, J. (1995.) Leksikon hrvatske glagoljice. str. 115.

Zasluge za vraćanje izvornog hrvatskokrkvenoslavenskog jezika u glagoljske liturgijske knjige idu Dragutinu Antunu Parčiću. On je u jezičnoj obnovi polazio od hrvatskoglagoljske tradicije i u tome se oslanjao na tiskane misale, a najviše na Prvotisak misala (1483.)²⁰.

5.1. Dragutin Antun Parčić

Dragutin Antun Parčić²¹ je u ranim godinama pristupio redovničkom redu kao franjevac trećoredac. Provodeći dane svoga života u Provinciji gdje su djelovali franjevci trećoredci uči o glagoljici i kasnije postaje vrsni filolog i poznavatelj glagoljice. Rođen je u Vrbniku 1832. i slovi kao promicatelj i proučavatelj glagoljske književnosti, jezikoslovac, filolog i leksikograf, nadaren i radišan čovjek. Uz sve ovo bavio se i zvjezdoznanstvom, bilinstvom, životinjskim svijetom, geografijom, kartografijom i fotografijom. Od malena gaji ljubav prema glagoljici i težnji za obnovom hrvatskog glagoljizma. Ime *Dragutin* prima prilikom ulaska u redovništvo. Aktivno provodi život. Težio je dozvoli za tiskanje glagoljskih liturgijskih knjiga, ali su ga odbijali pukim obećanjima da će se to provesti u djelo. U međuvremenu, izdaje rječnike, sedam izdanja talijansko-hrvatskoga i hrvatsko-talijanskoga rječnika te gramatiku.

Nakon dugog čekanja, odluka o tiskanju glagoljskog misala pripala je njemu i Ivanu Črnciću. Slaganje misala je započeo sredinom 1890., a 22. siječnja 1893. otisnut je na glagoljici i hrvatskokrkvenoslavenskome jeziku hrvatska redakcija misala. Tiskajući misal 1893. godine u liturgijske knjige nakon 260 godina vraća hrvatsku redakciju istočnoslaveniziranoga crkvenoslavenskoga jezika. *U hrvatske glagoljske bogoslužne knjige tim je činom vraćen hrvatskokrkvenoslavenski jezik kakav je bio u uporabi do tiskanja rusificirana Levakovićeve Misala iz godine 1631.*²² Misal je bio točan, a kao liturgičar i filolog uređuje ga prema crkvenim kanonima. Za tiskanje mu je je najviše poslužio *Prvotisak* iz 1483. Nakon prvog izdanja Misala, Parčić je dobio zadatak da pripremi i drugo izdanje. Drugo izdanje izašlo je 1896., ali je brzo naišlo na probleme i kritike mnogih koji su Parčiću zadale teške udarce. Parčiću je povjereno da pripremi i treće izdanje, ali prekasno jer je bio tri godine mrtav. Umro je u Rimu u 70. godini života na božićno jutro iza sebe ostavivši bogat

²⁰ Nazor, A. (2008.) Knjiga o hrvatskoj glagoljici, str. 132.

²¹ Gostl, I. (1998.) *Dragutin Antun Parčić*, str. 11.

²² Gostl, I. (1998.) *Dragutin Antun Parčić*, str.40.

opus objavljenoga i neobjavljenoga. Tek kasnije mnogi su shvatili kvalitetu njegovog rada i onoga što je ostavio iza sebe. Za života i nije bio baš cijenjen.

Uz podršku Parčića i Josipa Jurja Strossmayera, biskup Antun Mahnić je osnovao Staroslavensku akademiju na otoku Krku. Jedan od glavnih suradnika je trebao biti i Parčić. Ona je službeno potvrđena u siječnju 1903., mjesec dana nakon Parčićeve smrti tako da on nije uspio doživjeti njezin službeni rad²³. Ipak, veliki doprinos Akademiji dao je Parčićev nasljednik u kojeg je imao puno povjerenja i koji mu je trebao biti suradnik – Josip Vajs. On je uz dopunu u redakciji izdao treće izdanje Parčićeva misala 1905.

Izdavanjem Misala, Parčić je u glagoljske liturgijske knjige vratio izvorni crkvenoslavenski jezik (na onom jeziku na kojemu su bile napisane prve hrvatske liturgijske knjige). Treba spomenuti da je Parčić za tiskanje pripremio sve sam – od matrica za slova do korekture teksta. *Svojim tipografsko-tehničkim kvalitetama, formatom i izgledom Misal ide u najljepše tiskane glagoljske knjige.*²⁴

U knjizi koja govori o njegovom radu i doprinosu kao glagoljašu stoji i da su franjevci doprinjeli očuvanju hrvatskog glagolizma: *Specifičan prinos franjevci trećoredci prinijeli su hrvatskom kulturi, navlastito hrvatskom glagolizmu, čuvanjem hrvatskocrkvenoslavenskoga jezika u bogoslužju, brigom za hrvatskoglagojske crkvene knjige, njegovanjem glagoljske pismenosti i živog narodnog jezika*²⁵.

Parčićev misal je posljednja liturgijska knjiga tiskana glagoljicom i tako da je njezinim izdavanjem završeno veliko razdoblje hrvatskog glagolizma.

5.2. Josip Vajs

Drugi značajni glagoljaš koji je puno učinio za hrvatski glagolizam je Čeh, Josip Vajs²⁶. Pokazao je veliku zainteresiranost za glagoljsko pismo i staroslavenski jezik. Mnogi su se čudili da jedan Čeh ima toliku želju naučiti i istražiti hrvatsku kulturu i glagolizam na hrvatskom području. Do kraja svoga života ostao je vjeran proučavanju staroslavenskih spomenika.

²³ Gostl, I. (1998.) *Dragutin Antun Parčić*

²⁴ Nazor, A. (2008.) Knjiga o hrvatskoj glagoljici, str. 133.

²⁵ Gostl I. (1998.) *Dragutin Antun Parčić*, str. 8.

²⁶ Hamm, J. (1957) *Josip Vajs* u Vajsov zbornik. Slovo. Zagreb: Izdanje staroslavenskog instituta u Zagrebu

Kao što je već spomenuto, on je bio Parčićev suradnik i jedan od glavnih suradnika na Staroslavenskoj akademiji u Krku. Mogli bismo samo nagađati što bi ova dva velika uma još učinila u Akademiji i ostavili hrvatskoj baštini da je Parčić živio još neko vrijeme. Njih dvojica su gajili veliku ljubav prema staroslavenskom jeziku i prema glagoljici. Vajs je jako volio Akademiju, volio je Krk u kojemu je rado boravio i istraživao. Ali ipak se dogodila neka prekretnica u njegovu životu jer se nakon nekog vremena boraveći na Krku, vratio u rodni Prag i tamo nastavio svoj profesorski rad na sveučilištu. To vidimo iz pisma Vatroslava Jagića upućena Vajsu u kojima Jagić žali za Vajsom i nada se njegovu povratku. U jednom spominje da je Vajs svoj profesorski rad trebao usmjeriti u Zagreb, a ne u Pragu. *Više sam se puta spremao da Vam se javim, osobito pošto sam, mislim preko prof. Pasternaka, doznao, da ste napokon u Pragu postigli svoj cilj, koji sam ja želio za Vas, u interesu same stvari, u – Zagrebu. (...) Premda bi za Vas moglo biti šire polje rada u Zagrebu, kad bi tamošnju faktori razumjeli korist svoju i ugled slovenske nauke.*²⁷ Jagić također u pismima navodi da se domaće istraživače i filologe nije poštivalo tako da nije čudo da i njega nisu te iskazuje svoju zabrinutost za daljnji rad Akademije pa je za pretpostaviti da Vajsa u Hrvatskoj i nisu baš cijenili u toj mjeri pa ga je to ponukalo da se ipak vrati u Prag i tamo nastavi svoja istraživanja. *Kao i svagdje, i tu se pokazala potpuna nesposobnost naših ljudi naći mjesta čovjeku, koji bi nama dolje silno potreban i koristan bio. (...) Milo mi je, što je tu korist uvidio Praški fakultet, dok Zagrebački odbija od sebe čak domaćeg čovjeka Ritiga.*²⁸

Inače, Josip Vajs rođen je 1865. u D. Liboci kod Praga. U Pragu se školuje, a u Rimu studira teologiju gdje će se zaređiti za svećenika. Želja za proučavanjem ćirilometodske baštine mu se javlja u srednjoj školi. Studirao je i slavistiku i dobro naučio glagoljicu. Želja mu je bila doći u Krk i obići Primorje. Svoj san je ostvario i 1897. dolazi na Krk te će ga od tada svake godine nastojat posjećivati. Kao suradnik Akademije tražit će preseljenje od četiri godine na Krku koje su bile najplodnije godine njegova rada. Nakon toga se vraća u Prag i tamo nastavlja svoj rad. Izdao je mnoga djela, među kojima je ono što je nama najbitnije, a to je novi misal na staroslavenskom jeziku hrvatske redakcije, ali u latiničnoj transkripciji kojim se i današnji glagoljaši služe.²⁹ Misal koji je transkribirao je Parčićev misal³⁰ iz 1893. i to

²⁷ Hamm, J. (1957) *Josip Vajs* u Vajsov zbornik. Slovo. Izdanje staroslavenskog instituta u Zagrebu. str. 8.

²⁸ Hamm, J. (1957) *Josip Vajs* u Vajsov zbornik. Slovo. Izdanje staroslavenskog instituta u Zagrebu. str. 7 – 8.

²⁹ Hamm, J. (1957) *Josip Vajs* u Vajsov zbornik. Slovo. Izdanje staroslavenskog instituta u Zagrebu. str. 6. Navodi se da se i današnji glagoljaši služe ovim misalom. Kako se popove (svećenike) koji su služili misu na glagoljici tj. na hrvatsko crkvenostaroslavenskome jeziku zvalo glagoljašima, možemo zaključiti kako se Vajsovim misalom služe svećenici koji danas mise.

³⁰ Hamm, J. (1957) *Josip Vajs* u Vajsov zbornik. Slovo. Izdanje staroslavenskog instituta u Zagrebu. str. 8.

zbog toga što je Parčičev misal bio otisnut na glagoljici koja je tada bilo pismo koje je znao mali broj ljudi i nisu je lako prihvaćali.

5.3. Razlike između misala tiskanih na suvremenom jeziku i Vajsova misala

Glagoljski misali su bili u uporabi sve do 1927. kada je izašao glagoljski misal u latiničnoj transkripciji za koju je zaslužan Josip Vajs. Dok neki smatraju da je izdavanjem tog misala završeno veliko glagoljsko razdoblje u Hrvata, A. Nazor ne misli tako. Ona u svojoj knjizi *Knjiga o hrvatskoj glagoljici* (Nazor, 2008) iznosi kako se glagoljaštvo još dugo zadržalo u liturgiji u Hrvata, a o tome nam svjedoči podatak da je 1961. u Ninu župnik misio na glagoljskom misalu, što i nije tako davno jer su to godine rođenja naših roditelja. Kada bismo išli dublje istraživati, sigurno bi se našla neka osoba koja je bila na toj misi/misama i koja bi nam mogla svjedočiti o tom događaju.

Misali bi po kanonu svi trebali biti prevedeni točno u riječ i prema redosljedu izvođenja liturgije. Uspoređujući misal³¹ prema kojem se danas misi na suvremenom jeziku s Parčičevim i Vajsovim misalima vrlo brzo možemo uočiti razlike. Stariji misali kao što su Parčičev i Vajsov su slikovno, ali i grafijski bogatiji. Jako lijepo su uređeni i za njihovo uređenje uloženo je jako puno truda (vidi Slika 1. i Slika 2. u Prilozi). Detaljno izvješće o tiskanim misalima iznosi Juraj Lokmer u *Tiskane glagoljske liturgijske knjige u fondu knjižnice biskupija senjske i modruške u Senju* (Senjski zbornik 35, 2008, 161-212). On u svom radu prilaže i slike pojedinih misala (npr. svečani uvez misala) što nam pokazuje važnost i poštivanje takvih knjiga. U današnjim misalima toga nema. Tvrdog su uveza. U njima ima jako malo slika, a molitve započinju samo uvećanim i podebljanim početnim slovom. Možemo reći da su jednostavno grafički uređeni.

Razlika je i u kronologiji nekih dijelova. Tako će u Vajsovom misalu *Čin mise* doći prije nego u misalu koji se danas koristi u liturgiji i bit će prekinut u nekim dijelovima. Također *Opća uredba* ide poslije kalendara dok je u misalima na suvremenom jeziku obrnuto.

Ono što je najbitnije u oba misala je da oba tipa prate tematiku i redosljed izvođenja mise. Očenaš, Vjerovanje i pretvorba su isti i u jednom i u drugom što je najbitnije u činu Euharistije.

³¹ Rimski misal, (2000.) Zagreb: Kršćanska sadašnjost

Mise koje se danas služe na staroslavenskom jeziku mise se iz priručnika koji su napravljeni, a ne iz Vajsova misala da ne bi došlo do oštećenja tako vrijedne starine. Najčešće je izložen pred oltarom i to je dokaz okupljenima da vide iz čega su se nekada služile te mise.

U sljedećem poglavlju objasnit ćemo pojam mise (euharistije) i njezine dijelove koji su ključni za analizu ovoga rada.

6. Euharistija

Misa ili euharistija je obred u kojem se prema Kristovim riječima kruh i vino pretvaraju u njegovo tijelo i krv te se dijele vjernicima³². Misu po njezinom sadržaju dijelimo na liturgiju riječi i na liturgiju euharistije. Liturgija riječi obuhvaća početak mise (predslovlja, uvodne molitve, čitanja – homilija i Vjerovanje) do Vjerovanja, a liturgija euharistije (euharistijska služba) obuhvaća sadržaj od Vjerovanja pa do kraja izvođenja mise. Svetu misu ustanovio je Isus Krist na Posljednjoj večeri, a zapisano je u Novom zavjetu. Misa je važna za svakog vjernika i ona predstavlja spomen Velikog četvrtka, spomen na ustanovljenje Euharistije pod prilikama kruha i vina. O Euharistiji nam govore evanđelja, ali i sveti Pavao u Prvoj poslanici Korinćanima. Sveta misa nije bila oblika kao što je danas. I ona ima svoju povijest razvoja kroz stoljeća. Ona se s vremenom razvijala, pogotovo pojavom liturgijskih knjiga. Sasvim je sigurno da prvi Rimski obred služenja mise potječe iz 3. ili 4. st.

Misa na staroslavenskom jeziku u Hrvatskoj nije naišla na odobravanje od strane Vatikana. Mnoge su se borbe vodile oko služenja mise na narodnom jeziku. Naravno, to je značilo i određene zabrane od strane Vatikana i prozivanje hrvatskih biskupa na neposlušnost. O toj temi je puno pisano i nešto više možete saznati od Ivana Krst. Tkalčića u njegovoj knjizi *Slavensko bogoslužje u Hrvatskoj* (1904. god.). Ipak, želja za vršenjem bogoslužja na staroslavenskom jeziku ugledala je svjetlo dana 1248. u pismu pape Inocenta IV. u kojem on dozvoljava senjskom biskupu Filipu služenje mise na crkvenostaroslavenskom jeziku iz knjiga pisanih glagoljicom. Tim inskriptom bavio se akademik Milan Moguš, a njegov rad o toj temi je izašao u zborniku *Riječki filološki dani 3*³³. Ovo pismo je od velike važnosti jer je to pisano svjedočanstvo u kojem prvi put biskup (katolički) dobiva dozvolu za služenje mise na narodnom jeziku tj. na nelatinskome jeziku. To pismo je očuvano i čuva se u Tajnom vaticanskom muzeju.

To što mi zovemo „misa na staroslavenskom“ je zapravo misa na hrvatskom crkvenoslavenskom jeziku kakav je zabilježen u misalima od Prvotiska nadalje te u zasebnim dijelovima misala koji su kao rukopisi zasebnih knjiga postojali prije tiska.

³² Badurina, A. (1979) Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, Kršćanska sadašnjost, Institut za povijest umjetnosti u Zagrebu. str. 403. Podaci i povijesni razvoj euharistije su iz ovog leksikona.

³³ Moguš, M. (2000) *O otpisu pape Inocenta IV. senjskomu biskupu Filipu*, Riječki filološki dani 3, Rijeka, str. 235. – 242.

Misa se sastoji od promjenjivih i nepromjenjivih dijelova. U promjenjive dijelove mise ubrajamo: misna čitanja i predslavlja. Nepromjenjivi dijelovi mise su stalni dijelovi koji se ne mijenjaju i uvijek su isti. To su riječi Božjeg podrijetla (*primjer: Očenaš*) – izgovorio ih je sam Isus. Moguće su neke inačice, ali to je najčešće zbog uglazbljenosti nekih dijelova (Jaganjče, Svet).

U nastavku ćemo provesti komparativnu tekstološku analizu tekstova Vajsova misala i Priručnika koji je predmetom naše analize prema posebnim dijelovima mise. Za svaki prikazani dio u posebnom odjeljku *Prilozi* stavljeni su slikovni prikazi navedenih dijelova uzetih iz Priručnika i Vajsovog misala.

6.1. Usporedna tekstološka analiza odabranih tekstova

Nepromjenjivi dijelovi mise napisani na latinskom jeziku su: *Kyrie* (Gospodine), *Gloria* (Slava), *Credo* (Vjerovanje), *Santo* (Svet), *Pater Noster* (Očenaš) i *Agnus Dei* (Jaganjče Božji). Svaki dio će se posebno analizirati u riječima iz misala prikazujući ishodišni dio na staroslavenskome i usporediti s Predloškom prema kojem se danas misi na staroslavenskome jeziku. Zbog svoje nepromjenjivosti i stalnog izvođenja na svetoj misi za obradu su uzeti nepromjenjivi dijelovi mise. Analizom ću pokušati prikazati promjene u Priručniku.

6.1.1 Kyrie (Gospodine)

*Kyrie*³⁴ je riječ grčkoga podrijetla, u punom obliku *Kyrie eleison*, a znači *Gospodine, smiluj se*. Taj dio ponavljaju vjernici nakon skrušenog čina pokajanja za počinjene grijehe kojim molimo Boga za milost i milosrđe. Na svečanim liturgijskim slavljinama najčešće se izvodi pjevajući. Kyrie se nalazi u posebnoj zbirci gregorijanskih korala *Kyriale*, a osim Kyrie sadrži i ostale nepromjenjive dijelove mise. Od 1962. ta zbirka pjesama nije u uporabi (*prema Hrvatskom jezičnom portalu*).

³⁴ Badurina, A. (1979.) Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva, *Kyriale*, str. 371.

Vajsov misal	Priručnik	Današnji misal
Gospodi, pomiluj.	Gospodi, pomiluj.	Gospodine, smiluj se!
Hrste, pomiluj.	Hrste, pomiluj.	Kriste, smiluj se!
Gospodi, pomiluj.	Gospodi, pomiluj.	Gospodine, smiluj se!

Prema navedenom primjeru možemo vidjeti da u Priručniku nije došlo do promjene u odnosu na Vajsa.

6.1.2. Gloria (Slava)

*Gloria*³⁵ je riječ latinskog podrijetla i prevedeno na hrvatski jezik znači *Slava*. U euharistijskom slavlju izvodi se nakon Kyrie. Počinje riječima anđela koji su navijestili Isusovo rođenje. Slava je uglazbljena te se može izvoditi pjevajući ili recitirajući. Izvodi se nedjeljom, na svetkovine i blagdane dok se u došašću i korizmi izostavlja.

Vajsov misal	Priručnik
Slava va višnih Bogu, I na zemlji mir človlakom blagovoļjenja. Hvalim te. Blagoslovljajem te. Klañajem ti se. Slavoslovim te. Hvali vzdajem tebe velikije radi slavi tvojeje. Gospodi Bože, Česaru nebeski, Bože Otče, vsemogi. Gospodi Sine, jedinorodni, Isuse Hrste. Gospodi Bože, Agance boži, Sine otac.	Slava višnjih Bogu, I na zemlji mir clovekome blagovoljenija. Hvalim te, blagoslovljajem te, Klanjajem ti se, slavoslovim te, Hvali vzdajem tebe velikije radi slavi tvojeje, Gospodi Bože, Cesaru nebeski, Bože Otče, vsemogi. Gospodi Sine, jedinorodni, Isuse Hrste, Gospodi Bože, Agance Boži, Sine Otac,

³⁵ Badurina, A. (1979.) Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva, *Gloria*, str. 241.

Vzemljej grēhi mira, pomiluj nas.	Vzemljej grehi mira, pomiluj nas,
Vzemljej grēhi mira, primi moļenja naša,	Vzemljej grehi mira, primi molenija naša,
Sēdej o desnuju Otca, pomiluj nas.	Sedej o desnuju Otca, pomiluj nas.
Jako ti jedin Svet. Ti jedin Gospod. Ti jedin Višni, Isuse Hrste,	Jako ti jedin svet, ti jedin Gospod, ti jedin Višnji, Isuse Hrste,
Sa Svetimi Duhom va slavē Boga Otca. Amen.	Sa Svetimi Duhom va slave Boga Otca. Amen.

U Vajsovu misalu nesustavno je pisano /l/ i /ē/ koji se u suvremenom zapisu pišu suvremenom grafijom. Zanimljivo je *otce* i *covjek*. Možda je zatipak.

Promjene u Priručniku u odnosu na Vajsov misal:

- ě > e *grēhi* > *grehi*
- l̄ > lj *vzemljej* > *vzemljej*
- ņ > nj *višni* > *višnji*
- č > c *Otče* > *Otce*

Sve ostale riječi su iste kao u misalu, ali na jednu riječ treba obratiti pozornost. Riječ u misalu *moļenja* u Priručniku glasi *molenija* što je stariji oblik koji su priređivači izvukli iz nekoga starijega predloška.

6.1.3. Credo (Vjerovanje)

Credo³⁶ je riječ latinskog podrijetla, a znači *vjerujem*. To je kratka formula koja sadrži bitne elemente i glavne istine kršćanskog vjerovanja. Postoje dva Vjerovanja: Apostolsko vjerovanje i Nicejsko-carigradsko. U liturgijskim slavljinama uobičajeno da se moli Nicejsko-carigradsko vjerovanje, dok je rjeđa praksa da se moli apostolsko. Apostolsko vjerovanje je kraće, ali i starije. Zove se apostolsko jer su ga tako izrekli sami apostoli. Kako se na koncilima puno raspravljalo o vjerskim pitanjima tako su se donosile i priznale neke istine. S tim istinama se proširivalo i vjerovanje pa je prema koncilima u Niceji (325.g.) i Carigradu

³⁶ Badurina, A. (1979.) Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva, *Credo*, str. 183.

(381.g.) doneseno najraširenije i najpoznatije vjerovanje koje se zove prema koncilima na kojima se zasjedalo, *Nicejsko-carigradsko* koje detaljno razrađuje istinu o Presvetom Trojstvu (Ocu, Sinu i Duhu Svetomu).

Vjerovanje se zove još i ispovijest vjere, a znači da narod ispovijeda svoju vjeru i potvrđuje pročitano evanđelje i misna čitanja koja su mu prethodila. Vjerovanje se u liturgijskom slavlju izgovara samo nedjeljom i za veće svetkovine i blagdane.

Vajsov misal	Priručnik
<p>Věřuju v jedinago Boga, Otca vsemogućago, tvorca nebu i zemlji, vidimim vsěm i nevidimim. I v jedinago Gospoda Isusa Hrista, Sina božja jedinorodnago. I ot Otca rođenago přeđe vsěh věk. Boga ot Boga, svět ot světa; Boga istinna ot Boga istinnago. Rođena ne stvorena, jedinosućna Otcu: Imže vsa biše. Iže nas radi člověk, I našego radi spasenja snide s nebes. (Sde překlonoit kolěno) I vplti se ot Duha Sveta iz Marije Děvi: i včlověči se.</p>	<p>Veruju v jedinago Boga, Otca vsemogućago, tvorca nebu i zemlji, Vidimim vsem i nevidimim. I v jedinoga Gospoda Isusa Hrsta, Sina Božija jedinorodnago, I ot Otca rojenago preje vseh vek. Boga ot Boga, svet od sveta, Boga istinna ot Boga istinago, Rojena, ne stvorena, jedinოსucna Otcu: Imže vsa biše. Iže nas radi clovek i našego radi spasenija Snide s nebes. I vaplti se ot Duha Sveta iz Marije Devi, i vacloveci se. (Glagljuce slovesa sledujuca, daže do vacloveci se, vsi priklonjajut se.)</p>

<p>Raspet že za ni: pri Pontijščem Pilatě mučen, I pogreben bist.</p> <p>I vskrse v tretí dan po Pisanju.</p> <p>I vzide na nebo: sedit o desnuju Otca.</p> <p>I paki imat priti sa slavoju sudit živim i mrtvim:</p> <p>Jegože cěsarstvu ne budet konca.</p> <p>I v Duha Svetago, Gospoda, i životvorećago.</p> <p>Ot Otca i Sina ishodećago.</p> <p>S Otcem že i Sinom kupno poklaňajema i saslavima:</p> <p>Iže glagolal jest Proroki.</p> <p>I jedinu svetuju katoličasku i apostolsku Crkav.</p> <p>Ispovėdaju jedino kršćenje v otpušćenje grěhov.</p> <p>I čaju vskrsenja mrtvih. I života budućago vėka. Amen.</p>	<p>Raspet že za ni pri Pontijscem Pilate; Mucen i pogreben bist,</p> <p>I vaskrse tretí dan po Pisaniju,</p> <p>I vzide na nebo, sedit o desnuju Otca.</p> <p>I paki imati priti sa slavoju, sudit živim i mrtvim,</p> <p>Jegože cesarstvu ne budet konca.</p> <p>I v Duha Svetago, Gospoda i životvorecago: Ot Otca i Sina ishodecago.</p> <p>S Otcem že i Sinom kupno poklanjajema i Saslavima:</p> <p>Iže glagolal jest proroki.</p> <p>I v jedinu, svetuju, katolicasku i apostolskuju Crkav.</p> <p>Ispovedaju jedino kršćenije v otpušćenije grehov.</p> <p>I cekaju vaskrsenija mrtvih, I života buducago veka. Amen.</p>
--	--

Promjene u Priručniku u odnosu na Vajsov misal:

- ě > je/e *věruj > vjeruj*
- č,ć > c *otpušćenje > otpušćenije*
- ě > lj *zemlji > zemlji*
- božja > Božija
- đ > j *prěde > preje*
- nn > n *istinago > istinago*
- spasenja > spasenija

- vplti > vaplti
- včlověči > vacloveci
- vskrse v treći > vaskrse treći
- Pisanju > Pisaniju
- imat > imati
- cěsarstvju > cesarstviju
- apostolsku > apostolskuju
- otpušćenje > otpušćenije
- vskrsenja > vaskrsenija
- čaju > cekaju

U promjeni *prěde* > *preje* kod Vajsa se pojavljuje /đ/, a u Priručniku stoji /j/. Kako hrvatski crkvenoslavenski ima brojne čakavske elemente /*dj/ za očekivati je /j/ (kako stoji u Priručniku) dok je u Vajsa štokavsko /đ/.

Ponovno se javlja odnos *spasenja* i starije *spasenija* u kojoj je tvorba s /ija/ puno starija.

Imat je 3. l. jd. prezenta i znači *ima*, a *imati* je infinitiv. Ovaj primjer pokazuje da mnogi svećenici koji služe mise na staroslavenskom jeziku ne poznaju taj jezik. Također, ova pojava u Priručniku pokazuje neznanje priređivača.

6.1.4. Sanctus (Svet)

Sanctus³⁷ je riječ latinskog podrijetla, a znači *posvećen, svet*. To je svečana pohvalna pjesma koju pjeva zbor i narod na misi nakon što svećenik otpjeva/pročita predslavlje. Temelji se na Izaijinu viđenju serafina kako pjevaju u čast Bogu (Iz 6,2-6).

Vajsov misal	Priručnik
Svet, Svet, Svet Gospod Bog Sabaot.	Svet, Svet, Svet Gospod Bog Sabaot.
Plna sut nebesa i zemlja slavi tvojeje.	Plna sut nebesa i zemlja slavi tvojeje.

³⁷ Badurina, A. (1979.) Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva, *Sanctus*, str. 522.

Osanna va višnih.	Hosanna va višnjih.
Blagoslovljen gredi va ime gospodnje.	Blagoslovljen gredi va ime Gospodnje.
Osanna va višnih.	Hosanna va višnjih.

Promjene u Priručniku u odnosu na Vajsov misal:

- o > h Osanna > Hosanna
- n̄ > nj višnih > višnjih
- l̄ > lj zemļa > zemlja

6.1.5. Pater noster (Očenaš)

Gospodnja molitva. Etimološki dolazi od grčke riječi (*Páter hēmōn*), a naziv koji danas koristimo dolazi od latinske riječi. Prevedeno na hrvatski jezik znači *Oče naš*³⁸. U njoj se moli za kruh naš svagdanji te vjernike upućuje na euharistijski kruh. Naziva se *Gospodnja molitva* zbog toga što je to jedina molitva koju je Isus sastavio i izrekao, a zapisana je u evanđeljima. Ovom molitvom započinje pričesni dio mise, a nakon toga slijede molitve za oslobađanje od grijeha i podarenje mira koji je znak mirenja svih prisutnih pružanjem ruke.

Vajsov misal	Priručnik
Otče naš, iže jesi na nebeseh: Sveti se ime tvoje:	Otce naš, iže jesi na nebeseh, Sveti se ime tvoje,
Pridi cęsarstvo tvoje:	Pridi cesarstvo tvoje,
Budi volja tvoja,	Budi volja tvoja,
Jako na nebese i na zemlji.	Jako na nebese i na zemlji.
Hlęb naš vsedanni daj nam danas:	Hleb naš vsedanni daj nam danas,
I otpusti nam dlgi naše jakože	I otpusti nam dlgi naše,

³⁸ Badurina, A. (1979.) Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva, *Oče naš*, str. 432.

i mi otpuščajem dlžnikom našim.	Jakože i mi otpuščajem dlžnikom našim,
I ne vavedi nas v napast.	I ne vavedi nas v napast,
Na izbavi nas ot neprijazni.	Na izbavi nas ot neprijazni.

Promjene u Priručniku u odnosu na Vajsov misal:

- ě > e Hlěb > Hleb
- ĺ > lj voļa > volja
- ć > c otpuščajem > otpušcajem

6.1.6. Agnus Dei (Jaganjče Božji)

Riječ pripada latinskom jeziku, a znači *Jaganjče Božji*³⁹. Sastoji se od trokatnog zaziva Božjeg milosrđa nad sve ljude (grešnike) da ih očisti od grijeha i pripremi na primanje pričesti. Sastavljeno je prema Ivanovu pozdravu Isusu prije nego što ga je Ivan krstio na rijeci Jordan. Dok traju zazivi na oltaru, svećenik lomi kruh u komadiće koji će biti podijeljen prisutnima. Ovaj dio uveden je u misu 687. godine, a uveo ga je papa Sergije I. Do 1000.godine pjevao se samo jedan zaziv, a od 100. godine pjeva se tri puta. Agnus Dei se može recitirati ili izvoditi pjevajući. Uglazbljen je te u nekim slavljima može biti proširen. Agnus Dei je važan zbog simbola janjeta koji predstavlja Isusa Krista.

Vajsov misal	Priručnik
Aganče boži, vzeṃļej grēhi mira, pomiluj nas.	Agance Boži, vzeṃļej grehi mira, pomiluj nas.
Aganče boži, vzeṃļej grēhi mira, pomiluj nas.	Agance Boži, vzeṃļej grehi mira, pomiluj nas.
Aganče boži, vzeṃļej grēhi mira, daruj nam mir.	Agance Boži, vzeṃļej grehi mira, daruj nam mir.

³⁹ Badurina, A. (1979.) Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva, *Agnus Dei*, str. 105.

Promjene u Priručniku u odnosu na Vajsov misal:

- ĩ > lj *vzemļej* > *vzempljej*
- ě > e *grěhi* > *grehi*

6.2. Zaključak o jezičnim razlikama između Vajsova misala i istraženog Priručnika

Navodeći promjene koje su se dogodile u nepromjenjivim dijelovima možemo vidjeti da se neke pojavljuju samo jednom, dok se neke promjene javljaju u svim nepromjenjivim dijelovima. Najčešća promjena je promjena /ě/, /ļ/ i /ń/. U nastavku ćemo objasniti svaku zabilježenu promjenu.

1) Iz Vajsova misala u Priručniku grafem /ě/ se moglo ostvariti na dva načina:

- a. Na početku riječi i iza samoglasnika izgovaralo se kao /je/, *věruju* > *vjeruju*
- b. na ostalim položajima kao /e/, *slavě* > *slave*.

U Priručniku se dvojako ostvaruje i to najčešće kao /e/.

2) U Vajsovu misalu riječ *imat* u Priručniku glasi *imati*. U Priručniku je glagolu dodan /i/ što je pogrešno i to je rezultat nedostatnog poznavanja staroslavenskoga jezika priređivača.

3) Praslavenska jotacija dentala

U praslavenskom je glas /j/ djelovao na suglasnik ispred sebe stapajući se s njim u jedan, palatalni glas. Ta glasovna promjena naziva se jotacijom. Za praslavensku skupinu *dj postoji čakavski odraz /j/. Taj primjer u tekstu Vjerovanja u Vajsovu misalu glasi *prěde*, a u Priručniku *preje*. To je jedini primjer gdje se pojavljuje i važan je jer upućuje na hrvatsko podrijetlo.

4) Bilježenje fonema /ļ/ i /ń/ u Priručniku

- a. U Vajsovu misalu fonem /lj/ se bilježi kao /ļ/ što vidimo u primjeru *voļa* dok se u Priručniku bilježi fonemom /lj/; primjer za to je *volja*, *voļa* > *volja*.
- b. Fonem nj se u Vajsovu misalu bilježi fonemom /ń/ što vidimo u primjeru *višnih*, a u Priručniku se bilježi fonemom /nj/; primjer za to je *višnjih*, *višnih* > *višnjih*.

5) č, ć > c

U tekstnim primjerima u Priručniku možemo vidjeti da se nigdje ne pojavljuju fonemi /č/ i /ć/ koji je u Vajsovu misalu zabilježen. Priručnik je relativno nov jer je tiskan 2012. godine. Naslovi koji upućuju na dijelove euharistije svjedoče da fonem /č/ postoji u Priručniku i da se mogao tiskati, primjer: *ČIN PRICEŠĆENIJA – RITUS COMMUNIONIS, ČIN ZAKLJUČENIJA*. U Vajsovu misalu primjeri za bilježenje /č/ i /ć/ su *otpušćajem* i *čaju*, a u Priručniku se bilježe kao *otpušcajem* i *cekaju*. To je sigurno tiskarska pogreška jer se u tekstu pojavljuje samo veliki /Č/, a ne i mali.

6) Udvajanje suglasnika

U Priručniku nam se javljaju primjeri gdje je udvajanje suglasnika ostavljeno (*•nn > n; istinnago > istinago*), ali i oni u kojima je elidiran jedan od udvojenih konsonanata. Udvajanje suglasnika posljedica je poluglasa koji je tu bio i jedna je od karakteristika koja je zabilježena u hrvatsko crkvenoslavenskom jeziku.

nn > n *istinnago > istinago*

nn > nn *Osanna > Hosanna*

7) Očuvanje starog morfema

U Vjerovanju u riječi *apostolsku > apostolskuju* imamo primjer očuvanja starog morfema. Riječ je o starom I jd. s nastavkom (nazalno) -oj (nazalno) /o/ u kojemu se nazal reflektirao u /u/. U Priručniku je dodan ovaj nastavak –ju koji objašnjava očuvanje starijih oblika.

7. Služenje mise na staroslavenskome jeziku u Rijeci

Zbog svog položaja, Rijeka je bila u dodiru s glagoljicom, ali i sa staroslavenskim jezikom. O tome govori Marko Medved u knjizi *Riječka Crkva u razdoblju fašizma*⁴⁰. Na početku poglavlja *Jezik u riječkoj Crkvi* čitatelje upoznaje s terminima *jezik na kojem se vrši bogoslužje (liturgija)* i *jezik propovijedanja i poučavanja kršćanskog nauka*. Time nam skreće pozornost na *jezik propovijedanja* jer možemo naslutiti da taj termin ima veze narodnim jezikom. U tom poglavlju on potvrđuje korištenje staroslavenskog jezika u liturgiji riječke crkve u srednjem vijeku, a podaci koji nam to potvrđuju su iz 1371. gdje piše da je *riječko gradsko vijeće obećalo gradskom notaru da će poraditi na tome da se u Zbornoj crkvi počne rabiti latinski jezik* (Medved, 2015) što je dokaz da je liturgija bila na staroslavenskom jeziku. Sve do početka 17. stoljeća na riječkom području liturgija se služila na staroslavenskom jeziku. Pojavom redovnika (isusovaca, kapucina i benediktinaca) latinski jezik se polako uvodi u liturgiju riječke Crkve. Isusovačkom djelatnošću u Rijeci, staroslavenski je sve više gubio na važnosti jer njihovim dolaskom otvaraju se škole u kojima se učio latinski jezik.

Od pojave Levakovićeve rusificirana misala pa do glagoljičkog Parčičevog misala u razdoblju više od dva i pol stoljeća, svećenstvo koristi rukom pisane knjige s hrvatskim govornim jezikom. Do danas je poznato osam takvih rukopisnih misala koji su korišteni na riječkom području (Medved, 2015. 45). Od misala koji su se koristili spominje se rukopisni misal Jurja Manzina *Missal hervaski* (Medved, 2015). Sve ove podatke o misalima i služenju mise na staroslavenskom jeziku nalazimo u zapisima vizitacija.

Da je bilo problema oko jezika na kojem se služi misa, svjedoče podaci koji govore kako se prigodno ili u određene dane mislilo na staroslavenskom jeziku, a određenim danima na latinskom: *dok su na hrvatskom ostale samo zornice tijekom došašća, bogoslužje nedjeljne Muke i obredi Velikog petka* (Medved, 47). Iz ovih podataka vidljivo je kako je latinski potiskivao staroslavenski jezik.

U prošlosti riječke Crkve nije bilo uobičajeno da svećenik propovijeda tijekom mise kao što je to danas. Razlog tome je što nije kler nije bio dovoljno obrazovan pa su svećenici koji su znali primjerice hrvatski jezik u župi u kojoj su djelovali propovijedali na tom jeziku, ali su išli i po drugim crkvama i kapelicama, kako ih se pozivalo jer su tjedno znale biti po tri propovijedi. Zato Medved skreće pozornost i govori o dvama terminima jezika u liturgiji.

⁴⁰ Medved, M. (2015) *Riječka Crkva u razdoblju fašizma*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, Riječka nadbiskupija, Državni arhiv u Pazinu. str. 41. – 55.

Propovijedi su značile i obrazovanje puka tako da su one službeno uvedene od strane biskupa 25. lipnja 1701. godine (Medved, 53.) kako bi se tako ljude naučilo molitvama i osnovama kršćanske vjere. Isusovci će polako uvesti i talijanski jezik pa će se župne kateheze održavati na hrvatskom i talijanskom jeziku što je značilo da je i propovijedanje bilo na talijanskom jeziku. Pojava talijanskog jezika izazvala je kao i latinski jezik potiskivanje hrvatskog jezika.

Prema našem Priručniku koji datira iz 2012. godine vidimo da se u Rijeci održala tradicija služenja mise na staroslavenskom jeziku. Koliko nam je poznato, danas se misa na staroslavenskom jeziku u Rijeci služi samo u župi sv. Ćirila i Metoda na Sušaku na spomendan dvojice braće.

8. ZAKLJUČAK

U ovom završnom radu bavila sam se analizom jezika Priručnika prema kojem se danas misi na staroslavenskome jeziku u suvremenim župama. Ovaj Priručnik je napravljen u okviru proslave dana Grada Crikvenice 14. kolovoza 2012. u godini velikog jubileja proslave 600. obljetnice spomena imena grada u službenom dokumentu. Euharistija se nekoliko dana prije (4. kolovoza 2012.) služila na staroslavenskome jeziku u crkvi sv. Antuna Padovanskog kod crikveničkih franjevaca prema ovom Priručniku koji je za tu obljetnicu posebno napravljen i uređen.

Jezik Priručnika usporedila sam s Vajsovim misalom pošavši od pretpostavke da je urednicima to bilo najdostupnije jer je Vajsov misal zadnji hrvatskostaroslavenski misal napisan latinički. Moja je usporedna tekstološka analiza to potvrdila. Uspoređujući odabrane tekstove ekscerpivala sam značajke koje odstupaju. Ustvrdila sam da su odstupanja minorna i najčešće grafijska, pa dok Vajs piše /lj/ i /nj/ fonetski u Priručniku je /lj/ i /nj/, jat je sustavno zamijenjen grafemom /e/ i dr. Problem je u grafemu /č/ i /ć/ jer se u Priručniku u odabranim tekstovima nigdje ne bilježe. Umjesto njih bilježi se grafem /c/. Proučavajući cijeli predložak, prema primjerima u analizi možemo vidjeti da je problem u tisku ili u programu u kojem je on pisan. Osim toga, za pretpostaviti je da osobe koje su se bavile sastavljanjem ovog Priručnika nisu bil upotpunosti upoznate s bitnim karakteristikama staroslavenskog jezika što pokazuju pojedine gramatičke pogreške koje sam navela prethodno u analizi. Proučavajući ovaj problem, saznala sam da postoji jedinstveni priručnik⁴¹ Svetog Zbora za bogoštovlja iz 1974. prema kojem se misi na staroslavenskome jeziku i u kojem ove pojave nema, identična je Vajsovu misalu.

Prema ovome zaključujem da je jezik današnjih bogoslužja na staroslavenskom jeziku zapravo hrvatski crkvenoslavenski jezik.

Prema bogatoj literaturi koju sam čitala i proučavala za pisanje ovog završnog rada mogla sam bolje upoznati svoj jezik i vidjeti koliko smo bogati tradicijom koju jako slabo cijenimo. Također, istraživajući razne internetske portale naišla sam na puno stranica koji se bave očuvanjem glagoljice i staroslavenskoga jezika na koje trebamo biti ponosni, kao i na sve osobe koje se svojim istraživanjem trude i doprinose očuvanju naše bogate tradicije.

⁴¹ Kongregacija za disciplinu sakramenata i sveto bogoštovlje, Red misi i Molitav Evharistijinih Misala Rimskago, Rim, 1974.

Svoj rad ću završiti citirajući prof. Stjepana Damjanovića koji je u Senjskom zborniku napisao: „Budete li se pažljivo zagledali u snimke i strpljivo pročitali nevelike tekstove, naći ćete ozbiljne argumente za ponos što pripadate narodu koji ih je stvorio prije više od pola tisućljeća.“⁴²

⁴² Derossi, J. (2002.) *Matični kalendar i dvije značajne obljetnice*, Senjski zbornik, godina 29, str. 281 – 292.

9. LITERATURA

Knjige, znanstveni radovi, rasprave, časopisi

1. Obraden Vajsov staroslavenski misal: Rimski misal slovënskîm jezîkom přësv. G. N. Urbana PAPI VIII povelënjem izdan 1927.
2. Red mise s narodom na staroslavenskom jeziku, mons. Dinko Popović i mag. teol. Emili Ilić, Denona d.o.o., Zgreb, 2012. (Priručnik za analizu)
3. Bratulić, J. (1995) Leksikon hrvatske glagoljice. Zagreb: Minerva
4. Čunčić, M. (2003). Izvori hrvatske pisane riječi. Zagreb: Školska knjiga
5. Damjanović, S. (2004). Slovo iskona. Zagreb: Matica hrvatska
6. Damjanović, S. (1994). Hrvatsko književno srednjovjekovlje. *Hrvatska književnost od Bašćanske ploče do naših dana*. Knjiga prva. Zagreb: Erasmus naklada
7. Damjanović, S. (2008) Jezik hrvatskih glagoljaša. Zagreb: Matica hrvatska
8. Dujmović – Markusi, D. (2007). Fon- fon. Zagreb: Profil. 7 – 20
9. Enciklopedija Jugoslavije (1986). br. 4. E – Hrv. Jugoslavenski leksikografski zavod „Miroslav Krleža“. Zagreb. str. 379 – 398, 1025
10. Gadžijeva S., Kovačević A., Mihaljević M., Požar S., Rinhart J., Šimić M., Vince J., (2014). Hrvatski crkvenoslavenski jezik. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, Staroslavenski institut
11. Gostl, I. (1998.). Dragutin Antun Parčić. Zagreb: Matica hrvatska
12. Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva, Anđelko Badurina; Sveučilišna naklada Liber, Kršćanska sadašnjost, Institut za povijest umjetnosti, Zagreb, 1979.
13. Lokmer, J. (2008) Tiskane glagoljske liturgijske knjige. Senjski zbornik 35. 161 – 212
14. Medved, M. (2015) Riječka Crkva u razdoblju fašizma. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, Riječka nadbiskupija, Državni arhiv u Pazinu
15. Misal po zakonu rimskoga dvora. Prvotisk (1483). Pretisak (1971). Zagreb: Liber Cratus, Mladost
16. Narodna enciklopedija srpsko-hrvatko-slovenačka, 4.knjiga S-Ž, Bibliografski zavod DD. Zagreb, Gundulićeva 29, Zastupa dr.Erik Mosche, Mihanovićeva ulica 1, 1929., str.1025.
17. Nazor, A. (2008). Knjiga o hrvatskoj glagoljici – *Ja slovo znajući govorim*. Zagreb: Erasmus naklada

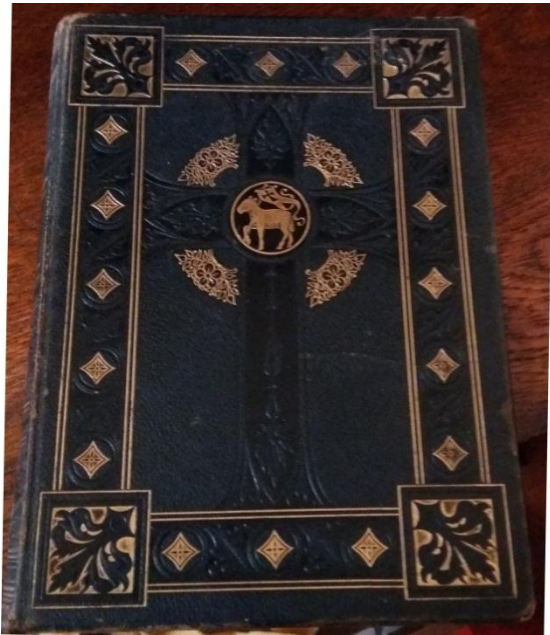
18. Nazor A., Milan M., (1994). Senjski glagoljski misal 1494.. Dodatak uz faksimilni pretisak. Zabreb: Kratis, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti
19. Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Knjiga 47, vol. 1 (2015) Lukić M. Blažević Krezić V. Hrvatski novocrkvenoslavesni jezik u 19. stoljeću. Zagreb: Web2tisak
20. Referati hrvatskih sudionika i sudionica za XIV. Međunarodni slavistički kongres (2003) Vidjeti Ohrid. Čunčić M. *Grafički susutav Kijevskih listića*. Damjanović S. *Hrvatski prinosi proučavanju staroslavenskoga jezika*. Mihaljević M. *Udvojeni suglasnici (geminate) u hrvatskoglagolskim tekstovima*. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo, Hrvatska sveučilišna naklada
21. Rimski misal (2000) Obnovljen prema odluci svetog ekumenskog sabora Drugog vatikanskog a proglašen vlašću pape Pavla VI. Zagreb: Kršćanska sadašnjost
22. Ritig, S. (1910) Povijest i pravo slovenštine u crkvenom bogoslužju, sa osobitim obzirom na Hrvatsku. I. Sveska od 863 – 1248. Zagreb: Tiskara i litografija C. Albrecht
23. Samardžija M. Selak A. (2001). Leksikon hrvatskoga jezika i književnosti. Zagreb: Pergamena
24. Slovo 9 – 10 (1960) Izdanje staroslavenskog instituta u Zagrebu, In memoriam Josip Vajs. str. 141 – 143. Zagreb
25. Slovo sv. 44 – 46 (1996) Izdanje staroslavenskog instituta u Zagrebu, Franjo Većeslav Mareš, Djelo Josipa Vajsa i njegovo značenje za staroslavensku liturgiju rimskog obreda u naše doba. str. 347 – 352. Zagreb
26. Slovo br. 17., 18. – 19. (1969) Petrović I. Literatura o Ćirilu i Metodiju prilikom 1100. jubileja slavenske pismenosti. Zagreb. str. 136 – 188. 233 – 382
27. Slovo (1957). Vajsov zbornik. Zagreb: Izdanje staroslavenskog instituta u Zagrebu
28. Tandarić, J. L. (1993) Hrvatsko glagoljska liturgijska književnost. Zagreb: Kršćanska sadašnjost
29. Tkalčić, I.K. (1904) Slavensko bogoslužje u Hrvatskoj. Zagreb: Tisak i naklada dioničke tiskare u Zagrebu. 39 – 66
30. Vajs, J. (1909) Abecedarivm paleoslovenicum in usum glagolitarum. Veglae
31. Vajs, J. (1948) Najstariji hrvatskoglagoljski misal. Knjiga 38. JAZU. Zagreb: Štamparski zavod *Ognjen Prica*
32. Vijenac br. 497. (2013) Književni list za umjetnost, kulturu i znanost. Moravska misija i tisućljetno hrvatsko glagoljaštvo. Damjanović S., *Ne dišemo li zrak svi jednako?*

33. Žagar, M. (2015) Jezik Misala hruackoga. *Zadaci i perspektive istraživanja jezika glagoljskih tiskanih knjiga Šimuna Kožića Benje*. Kuštović, T. *Fonološka adaptacija imena u Kožićevu Misalu Hruackom*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada

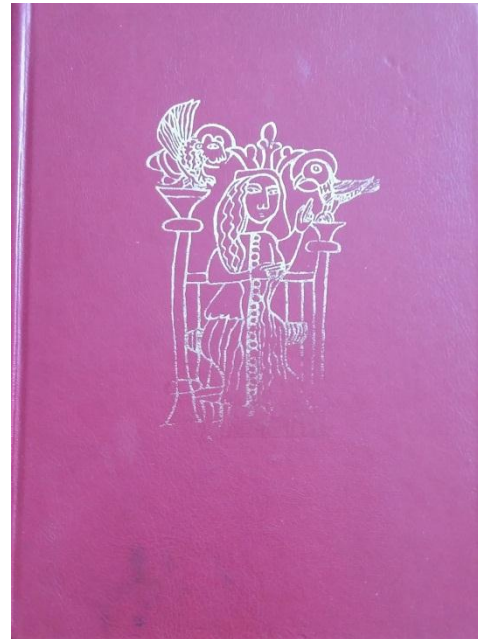
Internetski izvori

1. Hrvatska enciklopedija
2. Hrvatski jezični portal
3. HRČAK (Portal znanstvenih časopisa Republike Hrvatske)
4. Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje
Dragutin Antun Parčić <http://ihjj.hr/iz-povijesti/dragutin-parcic-grammatica-della-lingua-slava-illirica/47/> (25.8.2016.)
O hrvatskome jeziku <http://ihjj.hr/stranica/o-hrvatskome-jeziku/26/> (25.8.2016.)
Pismo pape Inocenta IV. senjskom biskupu Filipu <http://ihjj.hr/iz-povijesti/pismo-pape-inocenta-iv-senjskomu-biskupu-filipu/3/> (25.8.2016.)
Iz povijest hrvatskoga jezika <http://ihjj.hr/iz-povijesti-hrvatskoga-jezika/> (25.8.2016)
5. Misal <http://stari.nsk.hr/Bastina/knjige/Misal/misal.html> (10.9.2016.)
6. Misali i priručnici <https://sites.google.com/site/tradicionalnamisa/sadrzaj>
7. Nova misa na staroslavenskom jeziku https://b3ea7d7e-a-62cb3a1a-s-sites.googlegroups.com/site/tradicionalnamisa2/dodatni-materijali/Novamisanastaroslavenskom.pdf?attachauth=ANoY7cqIE3-CyZIsCLBCHBR4xhpJmtMEgXO8aQ3VuSmeXd5-iHeOTPYXuGos2Kp4h9JBAP4X_q1Lg1dwwVOkXkj2LSlvxIUBnrxObJX-6Rd4HVX65xCYdyHEEP79y-P9Kvh270db3cttHM2SWOOqcIIFWM7LR5qjl2pVPJ0gUppJLINISS2bmZSOVpWr7IBWphwcNCBf0MyELrqCMzVDPU4-QdGY3EMkhITfyndwRKSrrgYYyi-QTrIle55wzbOAsQo04b4762F_q2IoEWo36zbWM2V_OgznQ%3D%3D&attredirects=0 (10.9.2016.)
8. Tradicionalna misa (Kratka povijest rimske Mise) <http://tradicionalnamisa.com/kratka-povijest-rimske-mise/> (10.9.2016.)

10. Prilozi

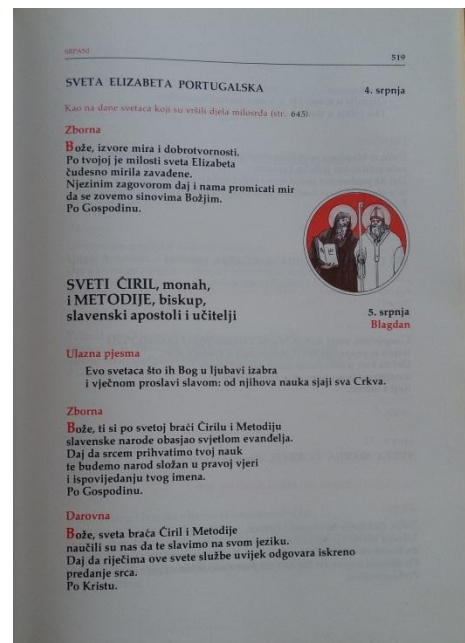
Slika 1. Rimski misal slovenskim jezikom prešv. G. N. Urbana PAPI VIII poveljenjem izdan 1927.

Slika 2. Rimski misal. (2000) Obnovljen prema odluci svetog ekumenskog sabora Drugog vatikanskog a proglašen vlašću pape Pavla VI. Zagreb: Kršćanska sadašnjost

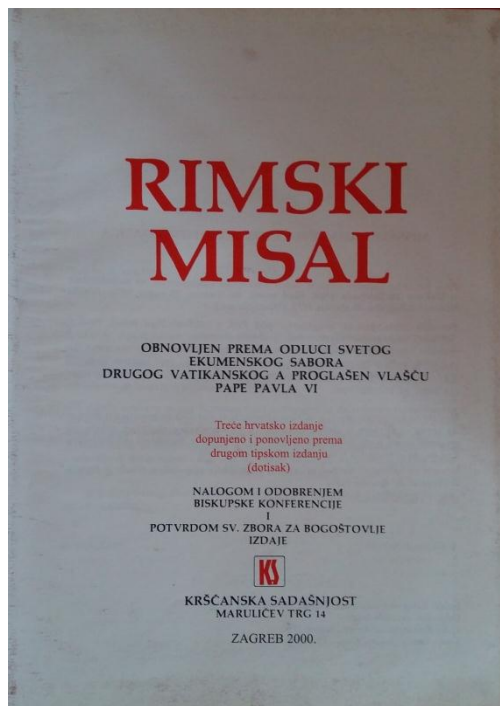
Slika 3. Rimski misal slovenskim jezikom prešv. G. N. Urbana PAPI VIII poveljenjem izdan 1927. – spomendan sv. Ćirila i Metoda

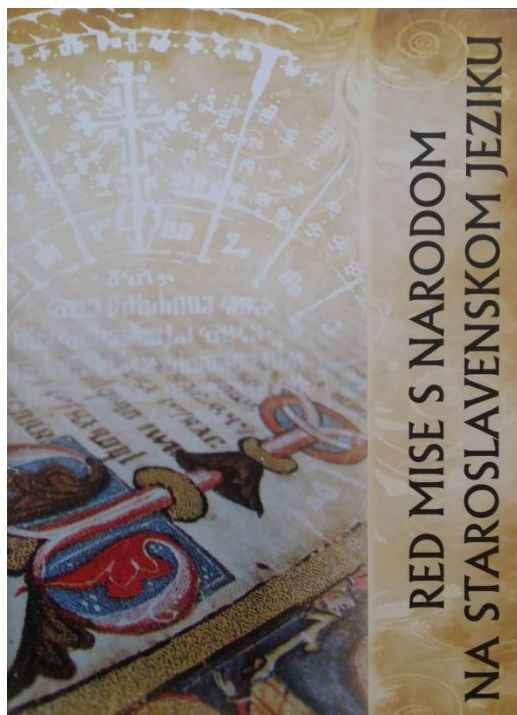
Slika 4. . Rimski misal. (2000) Obnovljen prema odluci svetog ekumenskog sabora Drugog vatikanskog a proglašen vlašću pape Pavla VI. Zagreb: Kršćanska sadašnjost – spomendan sv. Ćirila i Metoda

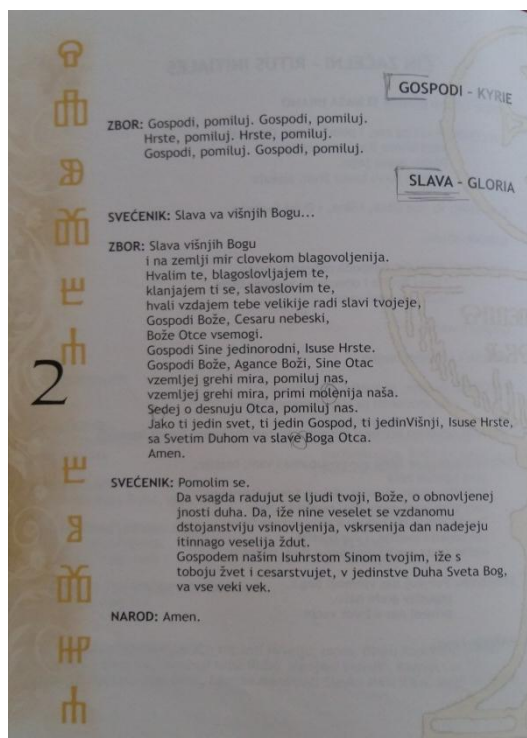
Slika 5. Rimski misal slovĚnskim jezikom prĚsv. G. N. Urbana PAPI VIII povelĚnjem izdan 1927. – naslovna stranica

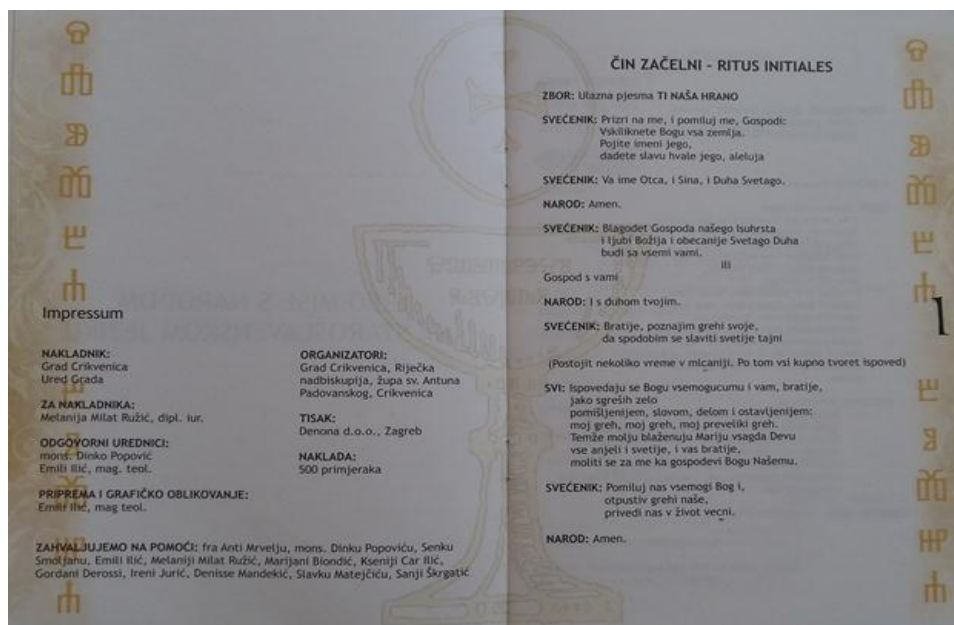
Slika 6. Rimski misal. (2000) Obnovljen prema odluci svetog ekumenskog sabora Drugog vaticanskog a proglašen vlašću pape Pavla VI. Zagreb: Kršćanska sadašnjost – naslovna stranica

Slika 7. Red mise s narodom na staroslavenskom jeziku, mons. Dinko Popović i mag. teol. Emili Ilić, Denona d.o.o., Zagreb, 2012.

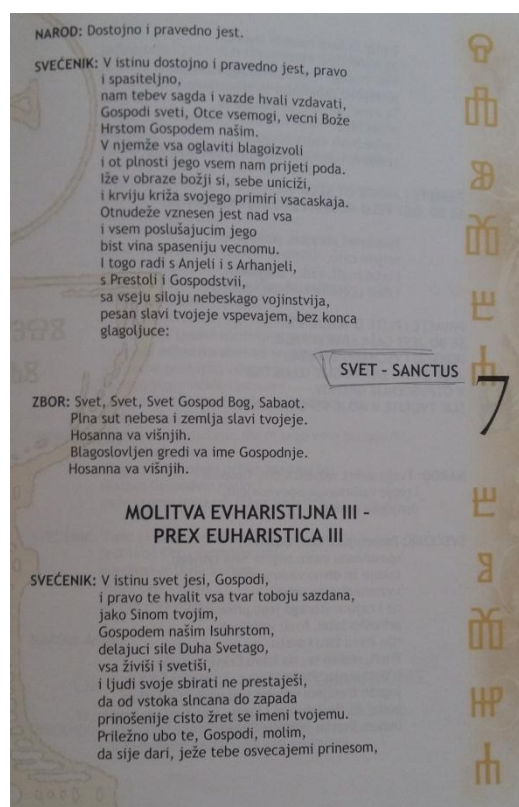
Slika 8. Red mise s narodom na staroslavenskom jeziku, mons. Dinko Popović i mag. teol. Emili Ilić, Denona d.o.o., Zagreb, - Slava

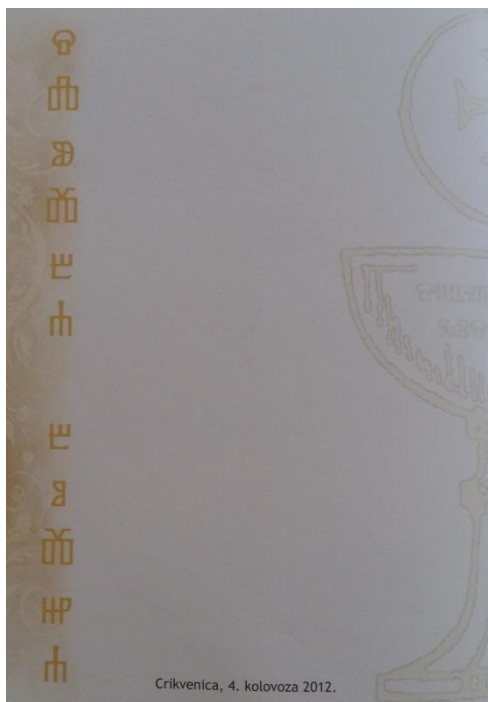
Slika 9. Red mise s narodom na staroslavenskom jeziku, mons. Dinko Popović i mag. teol. Emili Ilić, Denona d.o.o., Zagreb, 2012. – Naslovna stranica

Slika 10. Red mise s narodom na staroslavenskom jeziku, mons. Dinko Popović i mag. teol. Emili Ilić, Denona d.o.o., Zagreb, 2012. – Vjerovanje

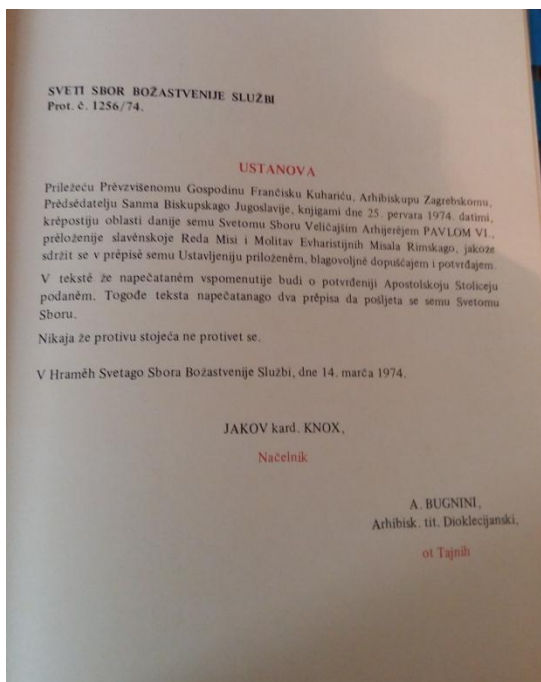
Slika 11. Red mise s narodom na staroslavenskom jeziku, mons. Dinko Popović i mag. teol. Emili Ilić, Denona d.o.o., Zgreb, 2012. – Svet

Slika 12. Red mise s narodom na staroslavenskom jeziku, mons. Dinko Popović i mag. teol. Emili Ilić, Denona d.o.o., Zagreb, 2012. – Predzadnja stranica

Slika 13. Red mise s narodom na staroslavenskom jeziku, mons. Dinko Popović i mag. teol. Emili Ilić, Denona d.o.o., Zagreb, 2012. – Zadnja stranica

Slika 14. Red misi i Molitav Evharistijnih Misala Rimskago, Sveti Zbor za bogoštovlja, Rim, 1974.

gla-go- la- ti:
 %dih-ka-dih-ov:

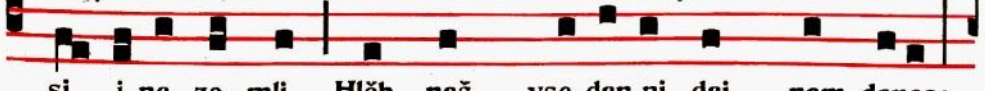
Rasprostret rucě

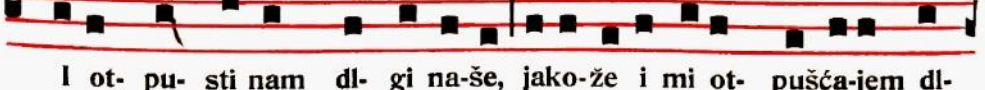
Ot-če naš, i- že je-si na ne-be-seh: Sve- ti se i-me tvo-je:
 %ov-ka rihav, s-dih 3-ov rih r3-ov-ov: %ov--ov ov s - ov ovov-3:

Pri- di če-sar- stvo tvoje: Bu- di vo- ja tvoja, jako na ne-be-
 %ev-ov %d-ov-ov-ov ovov-3: %ov-ov ovov-dih ovov-d, d-ov rih r3-ov-

si i na ze- mli. Hlěb naš vse-dan-ni daj nam danas:
 ov, s rih ovov-dih. %dih-dov rihav ovov-ov-ov-ov ovov-dih rihov ov-ov-ov:

I ot- pu- sti nam dl- gi na-še, jako-že i mi ot- pušća-jem dl-
 %ovov-ov-ov-ov rihov ovov-ov s rih-ov, d-ov-dih s ov ovov-ov-ov-ov ovov-

Slika 15. Rimski misal slovënskim jezikom přësv. G. N. Urbana PAPI VIII povelënjem izdan 1927. – Oče naš

IV V Prazdniki Prosti

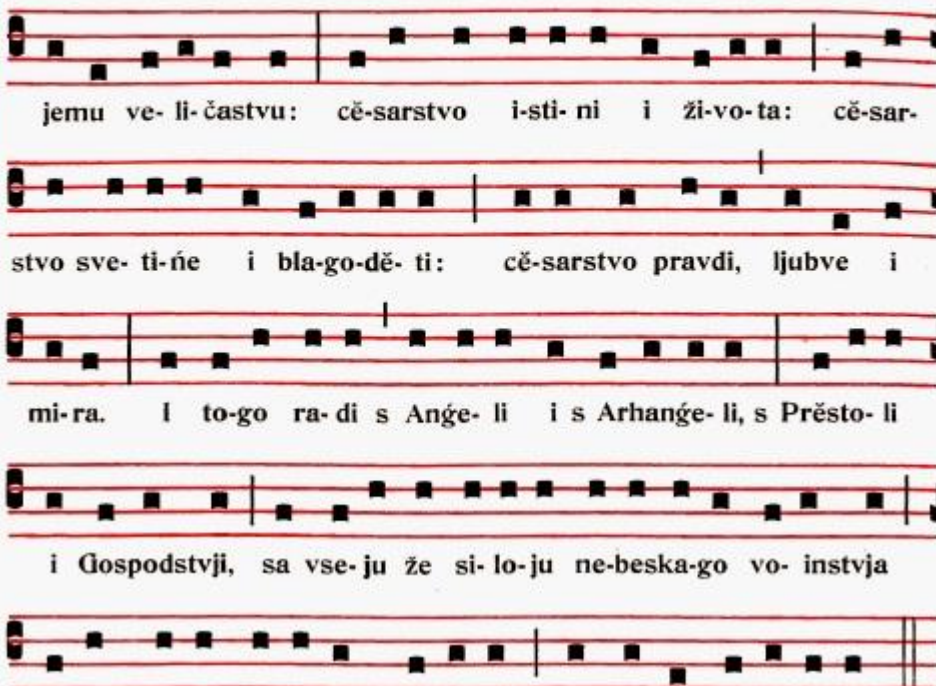
Slava va višnih Bo-gu.

I na zemlji mir člověkom blagovo-
 řjenja. **H**valim te. **B**lagoslovļajem te.
Klaňajem ti se. **S**lavoslovim te. **H**vali
 vzdajem tebe, velikije radi slavi tvo-
 jeje. **G**ospodi Bože, Česarju nebeski,
 Bože Otče vsemogi. **G**ospodi Sine
 jedinorodni, Isuse Hrste. **G**ospodi
 Bože, Aganče boži, Sine otač. **V**ze-
 mļej grěhi mira, pomiluj nas. **V**zemļej

grěhi mira, primi moļjenja naša. **S**ě-
 dej o desniju Otca, pomiluj nas. **J**ako
 ti jedin Svet. **T**i jedin Gospod. **T**i
 jedin Višni, Isuse Hrste. **S**a Svetim
 Duhom, va slavě Boga Otca. Amen.

**Za tēm cělujet Oltar po srědě, i obrać
 se k ljudem rečet. Ÿ. Gospod s vami.
 ř). I s duhom tvoim. Po tom rečet:
 Pomolim se, i Molitvu, jednu ili veće**

Slika 16. Rimski misal slovënskim jezikom přësv. G. N. Urbana PAPI VIII povelënjem izdan 1927. – Slava

jemu ve- li-častvu: čě-sarstvo i-sti-ni i ži-vo-ta: čě-sar-
 stvo sve- ti-ńe i bla-go-dě- ti: čě-sarstvo pravdi, ljubve i
 mi-ra. I to-go ra-di s Anđe- li i s Arhanđe- li, s Prěsto- li
 i Gospodstvji, sa vse-ju že si- lo-ju ne-beska-go vo- instvja
 pě-san sla-vi tvo- je- je vspě-va- jem, bez konca gla-go- lju-će.

Svet, **S**vet, **S**vet Gospod Bog Sa-
 baot.

Plna sut nebesa, i zemlja slavi
 tvojeje.

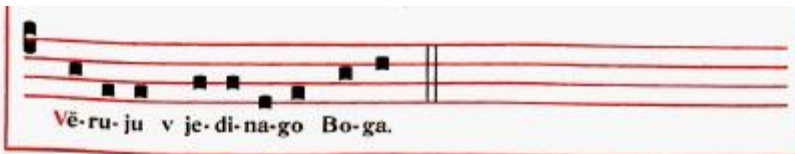
Osanna va višńih.

Blagoslovjen gredi va ime go-
 spodńe.

Osanna va višńih.

Slika 17. Rimski misal slovńskim jezikom přěsv. G. N. Urbana PAPI VIII povelńjem izdan 1927. – Svet

Otca vsemogućago, tvorca nebu i zemlji, vidimim vsēm i nevidimim. I v jedinago Gospoda Isusa Hrsta, Sina božja jedinorodnago. I ot Otcu rodenago prēde vsēh vĕk. Boga ot Boga, svēt ot svĕta; Boga istinna ot Boga istinnago. Rođena ne stvorena, jedinosučna Otcu: imže vsa biše. Iže nas radi človĕk, i našego radi spasenja snide s nebes. (Sde překlonit kolĕno) I vplti se ot Duha Sveta iz Marije Dĕvi: i včovĕči se. Raspēt že za ni: pri Pontijscēm Pilatĕ mučen, i pogreben bist. I vskrse v tretĭ dan po Pisanju. I vzide na nebo: sĕdit o desnuju Otcu. I paki imat priti sa slavoju sudit živim i mrtvim: jegože cĕsarstvju ne budĕt konca. I v Duha Svetago, Gospoda, i životvorečago: ot Otcu i Sina ishodečago. S Otcem že i Sinom kupno poklaňajema i saslavima: iže glagolal jest Proroki. I jedinu svetuju katoličasku i apostolsku Crkav. I spovĕdaju jedino kršćenje v otpušćenje grĕhov. I čaju vskrsenja mrtvih. I života budučago vĕka. Amen.

Po tom cĕlujet Oltar, i obrač se k ljudem, glagolet Ÿ. Gospod s vami. Ÿ. I s duhom tvoim. Za tĕm glagolet: Pomolim se, i Prinos. Jegda to reče, ašće Misa jest tržastvena, Dijakon podajet Popu služečumu Patenu s Oštijeju: ašće li osobna Jerĕj sam vazmet Patenu s Oštijeju, juže prinosĕ glagolet:

Primi, sveti Otče, vsemogi vĕčni Bože, sju neporočnuju žrtvu, juže az nedostojan rab tvoj prinošu tebě Bogu mojemu živomu, i istinnomu, za besčislne grĕhi, i přĕgrĕšenja, i neradĕnja moja, i za vse

okrst stoječeje, na i za vse vĕrnie Hrstjane živije i mrtvije: da mnĕ i im uspĕjet na spasenje v život vĕčni. Amen.

Po tom znamenuje v križ tojuĕ Patenoju, položit Oštiju na tělesnik. Dijakon služit vĕno, Poddijakon vodu v Kalež: ili ašće jest osobna Misa, oboje vlivajet Jerĕj, a vodu prilivajemu v Kalež blagoslovit znamenjem križa, glagoje:

Bože, iže človĕčaskago sučstva dostojanstvo divno sazdal, i divněje obnovil jesi: daj nam seje vodi i vina tajnoju, togo božastva biti občnikom, iže človĕčastva našego izvoli biti pričestnik, Isu-Hrst Sin tvoj, Gospod naš: iže s toboju živet i cĕsarstvujet v jedinstvĕ Duha Svetago Bog: va vse vĕki vĕkov. Amen.

¶ Na Misah za Umršeje rci přĕdčĕnuju Molitvu: na vodi ne blagoslovi.

Po tom přijem Kalež, prinosit glagoje:

Prinosim tebě, Gospodi, čašu spasenja, tvoju milost moleče: da přĕd licem božastvenago veličastvja tvojego, za naše, i vsego mira spasenje s voňeju blagouhanja vzdiet. Amen.

Po tom znamenujet na križ s Kaležem, i položit-l na tělesnik, i pokrijet Palloju: togda, stisk rucĕ na Oltari, malo prignut glagolet:

Vdusĕ smĕrenja, i v srdci skrušenĕ vsprimĕm se toboju, Gospodi: i tako budi žrtva naša přĕd toboju danas, da ugodna budĕt tebě, Gospodi Bože.

Slika 18. Rimski misal slovĕnskim jezikom přĕsv. G. N. Urbana PAPI VIII povelĕnjem izdan 1927. – Vjerovanje

11. Popis korištenih slika

1. Sastav jezika kao književnoga (prema Damjanović S., Slovo iskona, str. 27) 8
2. Rimski misal slovënskîm jezîkom prësv. G. N. Urbana PAPI VIII povelënjem izdan 1927. 37
3. Rimski misal. (2000) Obnovljen prema odluci svetog ekumenskog sabora Drugog vaticanskog a proglašen vlašću pape Pavla VI. Zagreb: Kršćanska sadašnjost 37
4. Rimski misal slovënskîm jezîkom prësv. G. N. Urbana PAPI VIII povelënjem izdan 1927. – spomendan sv. Ćirila i Metoda 37
5. Rimski misal. (2000) Obnovljen prema odluci svetog ekumenskog sabora Drugog vaticanskog a proglašen vlašću pape Pavla VI. Zagreb: Kršćanska sadašnjost – spomendan sv. Ćirila i Metoda 37
6. Rimski misal slovënskîm jezîkom prësv. G. N. Urbana PAPI VIII povelënjem izdan 1927. – Naslovna stranica 38
7. Rimski misal. (2000) Obnovljen prema odluci svetog ekumenskog sabora Drugog vaticanskog a proglašen vlašću pape Pavla VI. Zagreb: Kršćanska sadašnjost – Naslovna stranica 38
8. Red mise s narodom na staroslavenskom jeziku, mons. Dinko Popović i mag. teol. Emil Ilić, Denona d.o.o., Zgreb, 2012. 38
9. Red mise s narodom na staroslavenskom jeziku, mons. Dinko Popović i mag. teol. Emil Ilić, Denona d.o.o., Zgreb, 2012. – Slava 38
10. Red mise s narodom na staroslavenskom jeziku, mons. Dinko Popović i mag. teol. Emil Ilić, Denona d.o.o., Zgreb, 2012. – Naslovna stranica 39
11. Red mise s narodom na staroslavenskom jeziku, mons. Dinko Popović i mag. teol. Emil Ilić, Denona d.o.o., Zgreb, 2012. – Vjeronanje 39
12. Red mise s narodom na staroslavenskom jeziku, mons. Dinko Popović i mag. teol. Emil Ilić, Denona d.o.o., Zgreb, 2012. – Svet 39
13. Red mise s narodom na staroslavenskom jeziku, mons. Dinko Popović i mag. teol. Emil Ilić, Denona d.o.o., Zgreb, 2012. – Predzadnja stranica 40
14. Red mise s narodom na staroslavenskom jeziku, mons. Dinko Popović i mag. teol. Emil Ilić, Denona d.o.o., Zgreb, 2012. – Zadnja stranica 40
15. Red misi i Molitav Evharistijnih Misala Rimskago, Sveti Zbor za bogoštovlja, Rim, 1974. 40

16. Rimski misal slověnskimi jezikom přěsv. G. N. Urbana PAPI VIII povelěnjem izdan 1927. – Oče naš	41
17. Rimski misal slověnskimi jezikom přěsv. G. N. Urbana PAPI VIII povelěnjem izdan 1927. – Slava	41
18. Rimski misal slověnskimi jezikom přěsv. G. N. Urbana PAPI VIII povelěnjem izdan 1927. – Svet	42
19. Rimski misal slověnskimi jezikom přěsv. G. N. Urbana PAPI VIII povelěnjem izdan 1927. – Vjerovanje	43

Slikanje misala na staroslavenskom jeziku dozvolile časne sestre križarice koje imaju samostan na Sušaku i djeluju u župi sv. Ćirila i Metoda.